

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI

«Himoyaga ruxsat etildi»
Pedagogika fakulteti dekani,
dotsent _____ K.Boymirzayev
«___» _____ 2018 y.

5110800-Tasviriy san`at va muxandislik grafikasi
yo`nalishi bitiruvchisi
Jakbarova Dildora Mahamadali qizining

“ME`MORLIK BO`LAKLARI VA ULARNI TASVIRLASHNING
O`ZIGA XOS TOMONLARI”
mavzuidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

«Himoyaga tavsiya etildi»
Tasviriy san`at va muxandislik
grafikasi kafedrasi mudiri
_____ dots. O’.Abdullayev
«___» _____ 2018 y.

BMI rahbari: dotsent
_____ B.G’Jabbarov

Namangan – 2018

Kirish.

Qalamtasvir tasviriy va amaliy san`atning turlari, janrlarining asosi, poydevori hisoblanadi. Qalamtasvir sirlarini, qonun-qoidalari, tasvirlash uslublarini egallamay turib tasviriy san`atning boshqa xech qaysi turini egallahning umuman imkoniyati yo`q.

Qalamtasvir-barcha tasviriy san`at turlarining; rangtasvir, dekorativ amaliy san`at, grafika, haykaltaroshlikning asosi sifatida bo`lajak pedagog rassomlarga borliqni ko`rib-kuzatib to`g`ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo`l, ong va sezgi organlarini shakllantirish hamda bo`lajak rassom-pedagoglarni tasviriy san`at asoslariga o`rgatishni maqsad qilib qo`yadi.¹

Tasviriy san`atga ixtisoslashgan ta`lim yo`nalishlarida ta`limning ilk bosqichidan boshlab talaba qalamtasvir bo`yicha nazariy bilim va amaliy ko`nikma, malakaga ega bo`lishi talab qilinadi. Qalamtasvir mustaqil o`quv predmeti sifatida borliqni haqqoni tasvirlash, talaba-yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, estetik didini tarbiyalashda cheksiz imkoniyatlarga ega.

Oliy ta`lim muassasi rassom-pedagoglari oldida talabalarning estetik tarbiyasi, badiiy didi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularga borliqni tasvirlash uchun tasviriy san`at asoslarini chuqur egallah, haqqoni rasm chizish bo`yicha ko`nikma va malakalarni shakllantirish vazifasi turadi. Bu vazifani hal qilishda pedagoglarga birinchilardan bo`lib qalamtasvir o`quv predmeti yordam beradi.

Chunki, tasviriy san`atning barcha tur va janrlari uchun eng zarur bo`lgan tasvirlashning asosiy qonun-qoidalari qalamtasvir mashg`ulotlari jarayonida amalga oshiriladi. Talabalarga chiziq va havo perspektivasi to`g`risida tushuncha berish, buyumlarni tasvirlashda chiziqli konstruktiv tuzilish, nur, soya, yarim soya, tushuvchi soya, shaxsiy soya, buyumlarning hajmi va ularni to`g`ri tuslash, kompozitsiya asoslari kabi asosiy qonun- qoidalarni o`rgatish amalga oshiriladi.

¹ B.Boymetov.Qalamtasvir. Darslik. T.; 2006. 5-b.

Bu qonuniyatlarni o`rganmay turib tasviriy san`atning xech qaysi bir turini egallashning umuman iloji yo`q hisoblanadi.

Buning uchun esa eng avvalo kub, shar, prizma, konus, tsilindr va shu kabi boshqa geometrik modellarni tasvirini ishlash orqali tajriba orttiriladi. Undan keyingina 3-4 ta geometrik jismdan iborat bo`lgan, murakkab shakllardan tuzilgan natyurmortning qalamtasviri ishlanadi. Qo`yilmani murakkablashtirib borgan holda gips rozetka va bir muncha murakkab bo`lgan me`morlik bo`laklarini tasvirlash vazifasi amalga oshiriladi. Perspektiva qonunlari, buyumlarni to`g`ri tuslash, hajmi va materialini topish malakalari shakllantiriladi. Nur, soya, yarim soya, tushuvchi soya hamda shaxsiy soyalar orqali buyumlarni to`g`ri tuslashga o`rgatish asosida talaba-yoshlarning ko`nikma va malakalari shakllantiriladi.

Talabalarning nazariy bilimlari, amaliy ko`nikma va malakalarini oshirish hamda chizishini engillashtirish uchun esa darslik va o`quv qo`llanmalar juda ham zarur. Ushbu masalada yuzasidan juda ko`plab professor-o`qituvchilar tomonidan katta hajmdagi ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, B. Boymetovning “Qalamtasvir asoslari” (Toshkent. 2006), B. Boymetov, S. Abdirasilov va N. Tolipovlar xammualifligida “Tasviriy san`atni o`qitish metodikasi” (Toshkent. 2007), N. D. Tenning “Gips modellar rasmi” (Toshkent. 1994), S. Abdullaev va A. Maxmudovlar tomonidan “Gips modellar rasmini ishlash” (Toshkent. 2009) kabi darslik va qo`llanmalar bunga yorqin misol bo`la oladi. Biroq, ularda aksariyat tasvirlar juda ham kichik va sifatsiz berilganligidan talabalar faqatgina nazariy tomonlarini yaxshi o`zlashtirishlariga zamin yaratadi, biroq, amaliy ishlarni ko`rib undan nusxa olish, ko`nikma hosil qilishlari uchun esa birmuncha qiyinchilik tug`diradi. Qolaversa, ularda me`morlik bo`laklarini va ularni ishslashning o`ziga xos tomonlari masalasi juda ham qisqa yoritib berilgan. Me`morlik bo`laklarining tasviri nima uchun ishlanadi? Ular qachon va kimlar tomonidan yaratilgan? Ularni o`ziga xos tavirlash uslubi qanday? kabi qator savollar tug`iladi. Ushbu darslikda me`morlik bo`laklarini tasvirini ishlash gips rozetkalar tasvirini ishlashdan oldin berilgan. Aslida esa gips rozetkalarni me`morlik bo`laklaridan oldin ishlatish to`g`ri bo`lar edi. CHunki, gips rozetkalar ham me`morlik bo`laklarining bir qismi hisoblanadi.

Mavzuga oid rus² tilidagi adabiyotlarda esa me`morlik bo`laklari va uni ishlashga oid ma`lumotlar nisbatan ko`proq berilgan. Jumladan, Rossiya davlatining Penza davlat arxitektura universiteti professori Nikolay Li muallifligida darslik sifatida chop qilingan “Osnovi uchebnogo akademicheskogo risunka” (Moskva. 2012) kitobida me`morlik bo`laklarini ishlashga alohida e`tibor qaratilganligini ko`rishimiz mumkin. Unda me`morlik bo`laklari haqida ham ilmiy ma`lumotlarni keltirilgan. Ammo, ulardan foydalanish uchun bir tomondan til muammosi bo`lsa, ikkinchi tomondan esa ularni topishning imkoniyati cheklanganligi sababli ham talabalarga qiyinchiliklar tug`diradi.

Shuning uchun ham biz malakaviy ishimizni me`morlik bo`laklarini ishslash masalasiga qaratishni lozim topdik. Chunki, me`morlik bo`laklari zamirida tslindr, kub, shar, rozetka kabi gips modellar yotadi va ularni tasvirlashni bilish bo`lajak rassomlar va tasviriy san`at o`qituvchilari uchun eng kerakli bo`lgan elementlardan hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda biz talabalar-yoshlarga bir muncha murakkab bo`lgan geometrik jismlarni ishlash sohasida turgan muammolarni bartaraf qilish bo`yicha amaliy yordam berish maqsadida malakaviy ishimiz mavzusini **“Me`morlik bo`laklari va ularni tasvirlashning o`ziga xos tomonlari”** - deb belgilab oldik.

Olib borishni rejalashtirgan tadqiqqot ishimiz davomida oliv o`quv yurtlarining 5110800-Tasviriy san`at va muxandislik grafikasi bakalavriat ta`lim yo`nalishining 1-bosqich talabalari uchun professor-o`qituvchi rahbarligi ostida, auditoriya sharoitida uzoq muddatli qalamtasvir mashg`ulotlari jarayonida murakkab geometrik jismlarning tutgan o`rni, me`morlik bo`laklari va ularni tasvirlashning o`ziga xos tomonlarini ilmiy taxlil qilishimiz **m a v z u i m i z n i n g d o l z a r b l i g i n i** tashkil qiladi.

² Авт. Колл. “Школа изобразительного искусства” М.; 1982. Ли Н. Г. “Основы учебного академического рисунка.” М., 2012, Н. Н. Ростовцев “Академический рисунок” М.; 1985, Тихонов С. В. “Рисунок: Учебное пособие для вузов”. М., 1995, Шембель Л. Ф. “Основы рисунка”. М., 1994 ва шу каби бошқа дарслик ва кўлланмалар.

Ishimizning **i l m i y ya n g i l i g i** esa biz tanlagan mavzu bo`yicha tadqiqot ishlarini olib borib, me`morlik bo`laklari va ularning tasvirini ishslashning o`ziga xos tomonlarini ilmiy taxlilida namoyon bo`ladi. Darslik va o`quv qo`llanmalarda gips modellarni ishlash ketma-ketligini to`g`ri taqsimlanishi ham shu jumladan hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishimizning **a m a l i y a h a m i y a t i** esa mavzu materiali asosida talaba-yoshlarga me`morlik bo`laklari turlari va tarixi hamda ularni tasvirlashning o`ziga xos tomonlarini ishlashga oid uslubiy ko`rsatma, tavsiyalar ishlab chiqqanimizda, darslik, o`quv qo`llanmalarga ayrim tuzatishlar kiritish bo`yicha beradigan tavsiyalarimizda o`z aksini topadi.

Malakaviy **i s h i m i z n i n g m e t o d o l o g i k a s o s i n i** esa mustaqil O`zbekiston ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi davlat xujjatlari, 5110800-Tasviri san`at va muxandislik grafikasi ta`lim yo`nalishi davlat ta`lim standartlari, qalamtasvir o`quv predmetining na`munaviy va ishchi fan dasturlari, darslik, o`quv - uslubiy qo`llanmalar, ko`rgazmali qurollar, rassomlarning me`morlik inshooatlarini ishlash sohasidagi ijodi, kundaliklari, gazeta va jurnal materiallari, mavzuga oid xorijiy ilmiy manbaalar tashkil qiladi.

Mavzuni darslik va o`quv-uslubiy qo`llanmalarni ilmiy taxlil qilib, rassom-pedagoglarni tajribasini o`rganib, amaliy mashg`ulotlar jarayonida tajriba orttirib, amalda me`morlik bo`laklari turlari va qismlarini o`ziga xos tasvirlash uslublari yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun biz o`z oldimizga quyidagi **m a q s a d v a v a z i f a l a r n i** belgilab oldik:

- geometrik jismlarning tasvirini ishlashga bag`ishlangan ilmiy adabiyotlarni taxlil qilish;
- uzoq muddatga mo`ljallangan qalamtasvir mashg`ulotlarida foydalaniladigan murakkab geometrik jismlar va ularni turlarini aniqlash;
- gipsdan yasalgan modellarni chizishdagi uslublarni o`rganish;
- me`morlik bo`laklari va uning turlarini aniqlash;
- gipsdan yasalgan me`morlik bo`laklarini ishslashning o`ziga xos tomonlariga ahamiyatni qaratish;

- o`rganilgan manbaalar va olib borilgan tajribalarga asoslangan holda bitiruv malakaviy ishini yozma matnini tayyorlash;
- olib borilgan tadqiqot ishiga mos ijodiy ish bajarish;
- olib borilgan tadqiqot mavzu materiali asosida taklif va mulohazalar tayyorlash.

1-bob. Memorlik bo`laklarining tarkibiy qismi bo`lgan gipsdan yasalgan geometrik modellar va ularni ishlash uslublari.

1.1. Gipsdan yasalgan oddiy geometrik modellar me`morlik bo`laklari tasvirini ishlash asosi.

Tasviriylar san`atga ixtisoslashgan ta`lim tizimida tasvirlashni o`rganish eng avvalo turli geometrik jismlarni chizishdan boshlanadi. Buning uchun avvalo shu jismlar shakli simdan yasalgan bo`lsa yanada maqsadga muvofiq bo`lar edi. CHunki, odatda talaba jismning ko`rinmas qismini yaxshi tasavvur qilaolmaydi, natijada perspektiva qonuniyatlari ham jismni konstruktsiyasi ham buziladi. Talaba ma`lum bir hajmga ega bo`lgan jismlar tasvirini ishlashni oddiy kubni tasviridan boshlagani maqsadga muvofiq hisoblanadi. Buning uchun esa gips model bilan bir qatorda uning o`lchamiga teng simdan yasalgan karkasini ham qo`yish tavsiya etiladi. Bunda kubning orqa tomonidagi ko`rinmas qismlari talabaga yaqqol ko`rinadi va u kubning aniq konstruktiv tuzilishini ko`ra oladi.

Karkas va kub talabaga nisbatan 45 gradus burchak ostida qo`yiladi. SHunday qilib talaba oldida ikki o`lchamli qog'oz, qo`lida qalam, ko`z oldida esa stol va uning ustida model turibdi. Avvaliga diqqat bilan naturani kuzatamiz va uning bir qirrasi bizga yaqin, qolgan qirralari va tomonlari esa bizdan uzoqroqda joylashganligini ko`ramiz. Har bir ish asosni topishdan boshlanganligi bois kubni ham asosini topishga harakat qilamiz. Qog'oz chetiga nisbatan gorizontal chiziq o`tkazib gorizontal chizilgan chiziqliga nisbatan kubning qaysi burchak ostida ichkari tomon ketgan tomonlari ko`z bilan chandalab belgilab olamiz. So`ngra asosni chizib olib kubning bizga yaqin tomonini pastki qismiga nuqta qo`yamiz va qirrani balandligini belgilab vertikal chiziq o`tkazamiz. Keyin qolgan qirralarini balandligini belgilab vertikal ravishda yuqoriga ko`taramiz. YUqori qismini belgilangan joylaridan bir-biriga chiziqlar o`tkazib tutashtiramiz. Natijada bizga kubning simli modelining aniq chiziqli rasmi hosil bo`ladi. Ish bajarish chandalash usuliga asoslangan bo`lib o`lchov asboblarisiz bajariladi. Bunda talaba naturaning ichkariga ketgan tomonlarini ko`radi, perspektiv qisqarishni ham his qiladi.

Talabaga perspektiv qisqarishini o`rganish davomida turli predmetlar masalan: shisha banka, piyola, stul-stol, shkaf, televizor va shu kabi boshqa buyumlarning qisqa muddatli konstruktiv chiziqli tasvirlarini chizishni tavsiya qilamiz.

Kubning gipsdan yasalgan modelini chizganda ham uni simdan yasalgan konstruktsiyasi kabi shaffof materialdan iborat deb faraz qilamiz va konstruktsiyasini topamiz. So`ngra chizayotgan ishimizni yana bir bor natura bilan solishtirib shakl hajmini berishni boshlaymiz. YOrug'lik kubni yuzasiga tushib turli tuslarni hosil qiladi. Yorug'lik tushishini kuzatib talaba eng yorug' va eng to`q joylarini hamda birmuncha yorug'roq joylarini aniqlaydi. Inson idroki xususiyatiga ko`ra eng avvalo katta shaklni ko`rib, so`ngra uni qolgan qismlariga diqqatini qaratishi hisoblanadi. Tasvir ishlashning eng asosiy qonuniyatlaridan biri umumiyyadan xususiyga qarab borgan holda tasvirlashdir. Bu vazifada kubni umumiy shakli va yoritilganligi topiladi, so`ngra qolgan detaliga ishlov berishga o`tiladi.

Yorug'likning tushishi natijasida hosil bo`lgan yorug' va to`q qirralarni aniqlaymiz va to`q joyiga engil shtrix beramiz. SHunday qilib, yorug' va to`q joy aniqlandi. Undan keyin esa soya-yorug'liklarni bat afsil taxlil qilib ishlov beriladi. Kub rasmini chizish jarayoni ikki qismdan iborat: birinchisi-kub konstruktsiyasini tuzish, ikkinchisi eska soya-yorug'liklarni aniqlash va tasvirlash. Kubning gipsdan yasalgan modelini chizishdan oldin uni diqqat bilan kuzatamiz. Uni tashkil etgan tomonlariga qirralariga, yorug'lik tushishi natijasida hosil bo`lgan soya-yorug'liklar vositasida qanday tasvirlashni ko`z oldimizga keltiramiz. Uni qog'ozimiz yuzasiga qanday tartibda chizishimizni, ya`ni kompozitsion ko`rish nuqtasidan to`g`ri tasvirlashni chamalab ko`ramiz. Kubni tashkil qilgan qirralarini simdan yasalgan model deb faraz qilib uni konstruktsiyasini topamiz. Kubning bizga yaqin turgan tomoni o`z o`lchamida bo`lishi, uzoqlashgan tomonlari qisqarishini esdan chiqarmasligimiz kerak. Buning uchun perspektivadan olgan bilimingizni qo`llaymiz. Chizilayotgan tasvirlarni qalamni qattiq bosmasdan chizamiz. Kubni chizib bo`lgandan so`ng yorug'lik tushishi natijasida hosil bo`lgan jismdagi yorug'-soya shtrix, tushevka yordamida beramiz. Diqqat bilan

qaragaganimizda kub biror-bir chiziq bilan o`rab olinmaganligini guvohi bo`lamiz. Hajmni berishda soya, yorug'lik, yarim soya, tushuvchi soyalarni bir-biriga nisbatan solishtirgan holda beramiz. Ishni yakunlash oldidan umumlashtiriladi, to`q joylar pasaytiriladi yoki aksincha kuchaytiriladi.

Kubni chizib bo`lgandan so`ng shakl jihatdan murakkab bo`lgan olti qirrali prizma modelini chizishga o`tish mumkin. Bu modelni chizish ketma-ketligi ham kubni chizishga o`xshab eng avvalo uni konstruktiv tuzilishi quriladi. Lekin, bu erdi prizmani chizishga nisbatan yangicha yordoshuv talab etiladi. eng avvalo, xayolan prizmani ko`zga yaqin bo`lgan qismini belgilaymiz. Bu qismidan burchak emas, balki, prizmaning qarama-qarshi tomoni bilan bog'lovchi markaz asosi aniqlanadi. Qachonki oldindagi qism belgilanib olganimizdan keyin asosning boshqa tomonlariga ketuvchi tomonlarining burchagi topiladi. Keyingi bosqich asos topilgandan so`ng bizga yaqin bo`lgan qism qirralarining balandligi tiklanadi, bu jarayonda xuddi kubni chizganimiz singari prizmaning ustki asosi belgilab chiqiladi. Keyin yorug'-soyaga etibor qaratiladi va uni munosabatlari natura bilan solishtiriladi, taqqoslanadi, eng yorug' va eng to`q joylari alohida belgilab olinadi. Prizma tasvirini ishslashda oxirgi bosqich esa rasmni umumlashtirish bo`lib, bu ham katta ahamiyatga ega. Bu bosqichda chizilayotgan tasvirni yaxlitligiga erishish talab qilinadi.

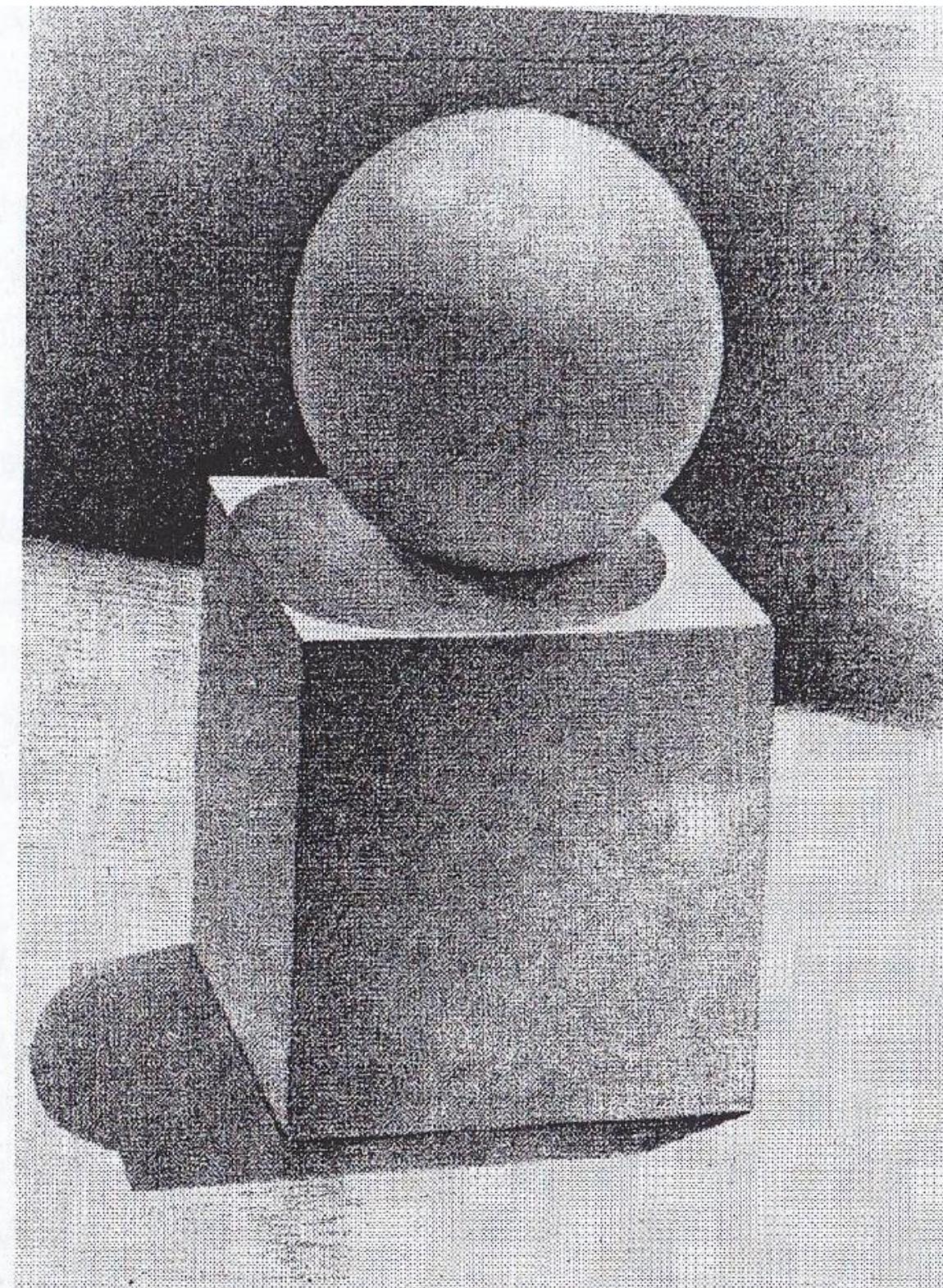
Me`morlik bo`lagining asosini tslindr tashkil qiladi. Shuning uchun ham tslindr tasvirini ishslashga alohida e`tibor qaratamiz. Silindr tasvirini ishslash uchun eng avvalo ishni prizmani ishlaganimizdagi kabi uning ostki asosini topishdan boshlanadi. Asosni oldin olti qirrali, so`ng o`n ikki qirrali va shu kabi qismlarga bo`lib aylana darajasigacha etkaziladi. TSilindr asosidan perpendikulyar chiqariladi, so`ng bizga ko`rinib turgan tomon va boshqa tomonlari quriladi. TSilindr qurilishi tugatilgandan so`ng uning soya-yorug'liklari taxlil qilinadi va tus echimiga o`tiladi. Silindrda eng yorug' joy prizmaga o`xshab qirrada emas, balki, bir oz o`rtaroqda bo`ladi. Undan oldin ham keyin ham yarimsoya, so`ngra naturadagi eng to`q joy, haqiqiy soya keladi. Predmetning shaxsiy soyasidan keyin yarimsoya va devor yoki stoldan qaytgan yorug'lik ta`siri natijasida refleks hosil

bo`ladi. Demak, yorug'lik, yarimsoya, soya va refleks tus gradatsiyalari berilishi natijasida tsilindrning umumiy hajmli shakli hosil bo`ladi.

Silindr tasvirini turli xil holat va ko`rinishlarda chizib chiqqanimizdan keyin konus tasvirini chizish tavsiya etiladi, bunda ham ish jarayoni oldin chizilgan modellarga o`xshash tarzda olib boriladi.

Shundan keyin shar rasmini chizishga o`tishimiz mumkin bo`ladi. SHarni chizish oldingi modellarga o`xshab qirralar asosida emas balki, uni butunlay aksi bo`ladi. Bunda eng avvalo sharni tekislik yuzasiga tegib turgan nuqtasini belgilab olamiz va undan ikkita diametr chiziqlarini o`tkazamiz: vertikal va gorizontal. So`ngra bu diametrlarga sharning chetki nuqtalarini belgilab aylana shaklni chizib olamiz va birdaniga tus echimini topishga o`tamiz. Oldingi modullardan farqi uni qirralarini yo`qligida bo`lib, uni o`ziga xosligini ham shu tashkil qiladi va shunga yarasha qiyinchiliga bo`ladi. Geometrik jismlarning har birini alohida tasvirlarini chizib bo`lingandan keyingina ularning to`plami rasmini chizishga o`tiladi.

Hajmli jismlarni, jumladan me`morlik bshlaklarini ham tasvirlashda perspektiv jihatdan to`g'ri chizilishi bevosita orqa va oldingi tomonidagi chiziqlarning qalin yoki ingichkaligiga, yoritilganligiga, yorug'-soya munosabatlari asosida hajmini berilishi bilan ham chambarchas bog'liq bo`ladi.

Naturaning sirtlarida chiziq bo`lmaydi, lekin unda yorug'lik, soya va shu asosda hosil bo`lgan hajm bizga natura haqidagi ma`lumotni beradi. SHar shaklidagi gips modelni kuzatish orqali biz sharning shaklini tasavvurimizda jonlantiruvchi yorug'lik va soya qatlamlari orqali uning hajmini idrok etamiz.

To`rt burchak, umuman qirra shakliga ega bo`lgan jismlarda yuqoridagi holat, ya`ni yorug'lik va soyani tarqalishi jismlar shakliga bog'liq ekanligini unutmasligimiz kerak.

Natyurmort chizish asosida tasviriy san`atning qonun-qoidalarini o`rgatish barcha badiiy maktablarda qadimdan bo`lgan. Bu borada Italiya, Olmoniya, Rossiya kabi badiiy akademiyalarni boy tajribasini tilga olish mumkin. Leonardo da Vinchi, Al'brext Dyurer, Chennino Chennini kabi g'arbning buyuk rassomlarini mumtoz meroslari ham fikrimiz dalili hisoblanadi.

O`quv ishida muhim bosqich matolar rasmini chizishni o`rganish, matolardagi buramalarning ma`lum joylashishuviga bog'liqligini o`rganishdir. Matoni mebel johozi ustiga bir uchi bilan tashlab qo`yish, boshqa uchi esa osilib turishi yoki biron narsaga ilinib turishi, yirik qatlamlar, turli siniqliklari bilan tasvirlash mumkin. Birinchi xomaki tasvirlarni kontrast bo`lgan, sun`iy yorug'lik ta`sirida bajarish tavsiya etiladi. Dastlabki tasvirda oddiy bo`z mato chizilsa, aniq qatlar hosil qilinganligini darhol sezamiz.

1.2. Me`morlik bo`laklarinig konstruktiv tuzilishi.

Buyumning konstruktiv tuzilishi deganda buyum qismlarining o`zaro mutannosib joylashganligi, birining ikkinchisi bilan bog'liqligi, asosiy tuzilishi tushuniladi.

Konstruktsiya tushunchasi tabiatdagi bor narsalarga taalluqli bo`lib, uni o`zlashtirish oddiy geometrik shakllar, geometrik jismlar guruxi, me`morlik bo`laklari, natyurmortlardan boshlanib tasviriy san`atda eng murakkab hisoblangan odam qomatini tasvirlash bilan yakunlanadi.

Rus tilidan tasviri san`atga to`g`ridan-to`g`ri atama sifatida kirib kelgan “konstruktsiya” so`zining o`zbek tilidagi ma`nosi “tuzilish” degan ma`noni anglatadi. Konstruktsiya tabiatdagi barcha narsalarga hamda insoniyat tomonidan yaratilgan barcha buyumlarga bevosita taalluqlidir. Shuni hisobga olib, rassom borliqni idrok etish uchun eng avvalo oddiy jismlardan boshlab ularning tuzilishiga taalluqli qonun-qoidalarini anglashi zarur bo`ladi. Mazkur ko`nikma narsaning o`ziga qarab rasm chizish jarayonida yaqqol ko`zga tashlanadi.

Buyumlarning tuzilishini anglash va ularni tasvirlash o`zaro nisbatlar tushunchasi bilan ham bog`liq. Tabiatdagi bor narsalar, ixtiyoriy narsa yoki buyum bo`lishidan qat`iy nazar barchasi o`zining muayan o`lchamiga ega. Tasviri san`atda o`lchash kilometr, metr yoki santimetr bilan emas, balki ko`z bilan chamalash orqali amalga oshiriladi. SHuning uchun ham “nisbatlar” atamasi qo`llaniladi. Proportsional chiziqlarning vazifasi nisbatlarni to`g`ri topish hisoblanadi. Bu qoida qalamtasvirda ifodalanadigan barcha ob`ektlar uchun taalluqli bo`lib, u tasviri san`atning barcha janrlari; natyurmort, manzara, portret, maishiy janr va hokazoga taalluqlidir.

Shuni aytib o`tish joizki, “proportsional munosabat” atamasi tus, rang munosabatlarining o`lchamini aniqlashda ham juda asqotadi.

Rassom uchun eng ishonchli quroq chizg`ich va tsirkul yoki shu kabi boshqa chizish asboblari emas, balki uning ko`zi hisoblanadi. Ko`z rassom uchun eng ishonchli quroq deganda biz, oddiy ko`z emas, chizayotgan ishimizdagi eng oddiy kamchiliklarni ilg`ay oladigan, buyumlar shakli, hajmi va rangini hech bir asbobsiz aniqlay oladigan rassom ko`zini nazarda tutamiz.

Rassom uchun o`z ishini tekshirishni yana bir usuli qalam bilan ko`z yordamida nishonga olish usulidir. Siz naturani o`ziga qarab tezda uni tasvirini ishlab oldingiz. Bajargan ishingiz talabga javob beradimi? Ishingiz aniqmi, nisbatlar to`g`ri topilganmi, tevarak-atrof bilan o`zaro mutanosibligi qanday? Siz bu kabi savollarga javobni o`zingiz chizgan tasviringizdan topasiz! Buning uchun biz qalamni qo`lga olib, qo`limizni oldinga cho`zgan holda naturani vertikal va

gorizontal holatini aniqlaymiz, ularning bir-biriga nisbatan o`lchami qanday, natura qaysi burchak ostida joylashganligini aniqlaymiz.

Yuqoridagi holatlarni barchasini ko`zimiz bilan nishonga olgan holda aniqlashimiz mumkin. Ko`z bilan chandalagan holda ishlashni turli xil mashqlarni bajarish asosida amalga oshirish mumkin, buning uchun quyidagi kabi mashqni bajarish ham foydadan holi bo`lmaydi. Qog'oz yuzasiga chizilgan uzun to`g'ri chiziqni 2,3,5 va shu kabi bo`laklarga bo`lamiz. Har bir bo`lingan chiziqlarni bir-biriga teng bo`lishiga harakat qilamiz.

Mashqni davom ettirgan holda chizmoqchi bo`lgan me`morlik bo`laklarimizni ham xuddi shu tariqa o`lchab aniq nisbatlarini topishga harakat qilamiz. Ishda nisbatlarning buzilishiga yo`l qo`yish mumkin emas, xususan me`morlik bo`laklarini va uning tarkibini hosil qiluvchi qismlarini chizish jarayonida bu yanglishish ko`zga yaqqol tashlanadi. Nisbatlarning buzilishi, undan ozgina bo`lsa ham chetlashish me`morlik bo`lagini o`xshashligini o`zgarishiga, konstruktsiyani buzilishiga olib keladi. Balandlik, kenglik va uzunlikni bir-biriga munosabati nisbatlar deb yuritiladi. CHizilayotgan naturadagi o`lchamlar to`g'ri topilsagina tasvir naturaga o`xhash bo`lib chiqadi.

Perspektiva so`zi – frantsuzcha atama bo`lib, “Perspektive” “uzoqqa qarash” yunoncha esa “Perspistor” “oyna orqali to`g'ri va aniq ko`raman”- degan ma`nolarni anglatadi.

Umumiy tarzda perspektiva bu tasviriy san`atning grammatikasi deb qabul qilingan. Perspektivaga oid boshlang'ich ma`lumotni biz Anaksagora (e.a.500-yil oldin Demokrit (e.a.460-370y.), mashhur astranomi Ptolomey va boshqalar ishlarida ham uchratamiz.

Uyg'otish davrining buyuk siymosi Italiyalik mashhur rassom va olim Leonardo da Vinci (1452-1519) perspektivada uch yo`nalish borligini aniqlagan. Birinchisi, bir xil kattalikdagi narsalar uzoqlashgan sayin bir to`g'ri chiziq bo`ylab kichrayib borishni o`rganib, buni chiziqli perspektiva deb nomlagan. Ikkinchisi, narsalarning kuzatuvchidan uzoqlashgan sari havo qatlami ta`siri ostida ularning rangi o`zgarib borishini aniqladi, uchinchidan, narsalarning chegaralari

chizuvchidan uzoqlashishi natijasida asta-sekin xiralashib borishini kuzatib aniqlab bergen. Ushbu ma`lumotlar asosida u “perspektiva tasviriy san`atning rulidir” deb bejiz yozmagan edi.

Ma`lumki, narsalarning shakli va o`lchamining katta-kichikligining o`zgarishi ularni uzoq yoki yaqinligi va shu kabi boshqa holatlarga bevosita bog’liq hisoblanadi. Shuning uchun ham qog’oz tekisligiga hajmli narsaning ifodalanishi uning faqatgina tashqi ko`rinishini chizishnigina emas, balki perspektiv jihatdan o`zgarish qoidalarini ham tushunishni talab qiladi. Hajmli shaklni tasvirlash - bu tasvirlovchi, tasvirlanayotgan jism va atrof – muhitning o`zaro aloqalarining aniqlash maxsulidir.

Me`morlik bo`laklari atrof-muhitdan o`ziga xos bo`lgan muayan tekisliklari, qirralar bilan ajralib turadi. Atrof-muhitni esa biz tasvirlamoqchi bo`lgan buyumlar va uni orti bo`lgan orqa fon tashkil etadi. Oldin chizilgan oddiy geometrik buyumlarga nisbatan me`morlik bo`laklari birmuncha murakkabligi bois uni konstruktiv tuzilishini topish murakkabligi va o`ziga xos ravishda qiziqarliligi bilan ham alohida ajralib turadi.

1.3. Gipsdan yasalgan modellarni chizishda ketma-ketlik uslubi.

Qalamtasvir o`quv mashg’ulotlari gips modellar tasvirini ishlashdan boshlanadi. Chunki, gips modellar odatda oq tusda bo`lganligi bois ham ularda yorug’-soya, reflekslar ko`zga yaqqol tashlanadi, bu esa talabaga ularni tasvirlashda engillik tug’diradi. Aslida esa tabiatda xech qachon geometrik jism sof holatda uchramaydi. Ularni tasvirlashda esa ketma-ketlikka rioya qilish talab qilinadi.

Tasviriy san`at nazariyasi va rasm chizishga o`rgatish metodikasi bo`yicha yozilgan ilk traktatlaridan birining muallifi Chennino Chennini (1372-1440) “Rangtasvir haqida traktat”ida rasm chizishda ketma-ketlik uslubi batafsil bayon etilgan. Unda tasvir ishslash haqidagi bir qator qoidalar taxlil qilingan bo`lib,

risolaning qimmatli tomoni shundaki, Chennino Chennini tasviriy san`at o`qitish metodlari asosida narsaning o`ziga qarab rasm chizish usuli yotishini ta`kidlaganligi hisoblanadi.

Chennino Chennini rasm chizishni o`rganish jarayonida quyidagicha uslubiy ketma-ketlik asosida ishni boshlashni uqtiradi: “Rasm chizishni engil narsalar namunasini chizishdan boshlab, imkonи boricha ko`proq chiz, qo`lni mashq qildir.....”³deb maslahat beradi.

Rasm chizishni o`rganuvchilar qadim qadimdan qo`l va ko`z yordamida chamalab tasvir ishlash uslubidan foydalaniб keladilar, bu uslub hozirda “vizirlash uslubi”- deb ataladi. Bu uslub yordamida naturaning o`lchamlari o`lchash uchun rassom o`ng qo`lini natura tomonga to`liq cho`zib, bir ko`zini qisgan holda qalam bilan naturani o`lchaydi. Naturani bo`yi, eni, qalinligi va shu kabi naturaning boshqa elementlarining o`zaro nisbatlari bir-biriga solishtirish orqali aniqlanadi.

To`g`ri tarixda bu uslubga qarshi chiqqanlar ham bo`lgan. Jumladan, frantsuz rassomi ejen Delakrua ham bu uslubga tanqidiy nazar bilan qaragan. Uning fikricha, bu uslub ko`zning chamalash qobiliyatini rivojlantirmaydi, aksincha o`tmaslashtiradi. Shu o`rinda yana shuni ham aytib o`tish kerak, qadimgi davr rassomlarining aksariyati “tsirkul qo`lda emas ko`zda bo`lishi kerak”- degan fikrini qo`llab-quvvatlaganlar.

Italiya Uyg'onish davrining mashxur rassomi, muxandisi Leonardo da Vinci o`zining “Rangtasvir haqida kitob” asarida rasm chizishni o`rgatish asosida narsaning o`ziga qarab rasm chizish yotishini ta`kidlaydi va u o`z fikrini quyidagicha izohlaydi: “Natura o`quvchini diqqat bilan kuzatishga, uning tuzilishini bilishga, o`ylab fikr yuritishga majbur qiladi, bu esa o`z navbatida o`qitish samaradorligini oshirishda va bilimga bo`lgan qiziqishni uyg`otadi”.

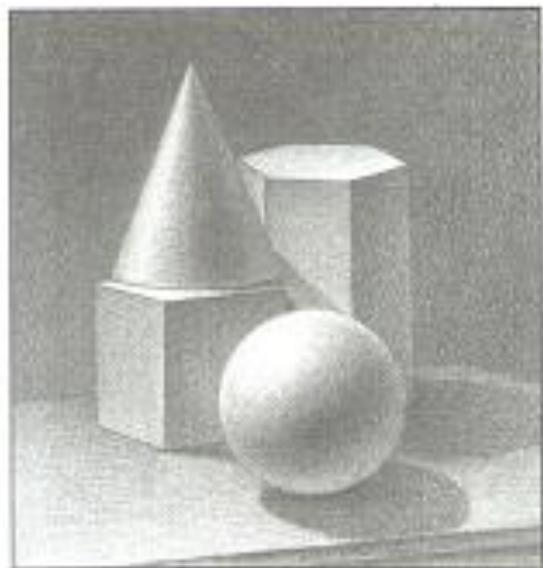
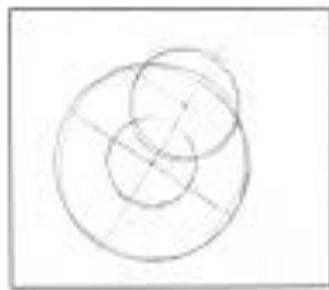
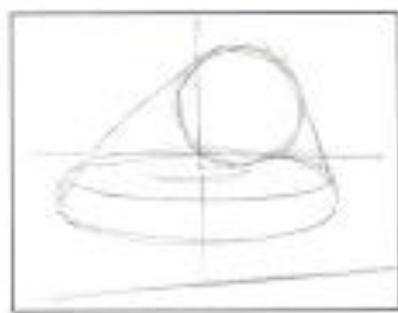
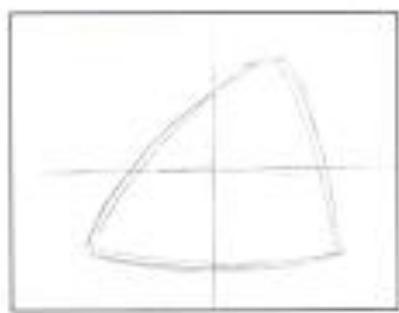
Tasviriy san`atni o`qitishda aniq sistemalik va ketma-ketlik yo`lini mahkam ushslash haqida gapirib, rassom shogirdlariga “agar sen buyumlar shaklini o`rganmoqchi bo`lsang, eng avvalo uning alohida qismlarini o`rganishni tugatmay

³ С. Абдуллаев, А. Махмудов. Гипс моделлар расмини чизиш. Т.; 2009.8-б.

ikkinchisiga o`tma, toki sen amalda va xotirada shularni o`zlashtirib olmaguningcha ishni davom ettir”- deb tavsiya etadi.

Narsani o`ziga qarab rasm chizish jarayonida aniq, oldin tajribadan o`tgan muayan tizim mavjud. U ham bo`lsa ketma-ketlikka rioya qilish tizimi hisoblanadi. Dars davomida o`quv mashg`uloti vazifasini bajarish jarayonida metodik ketma-ketlikka rioya qilish haqida rus rassom-pedagogi P.P.Chistyakov shunday deb yozgan edi: “Chizuvchi o`ylamaydi, u ko`radi va o`ziga xos uslubda chizadi. O`qitishda tasviriy san`atning yarmi tushirib qoldirilgan bo`lib, tasvirini ishlanayotgan buyum sizningcha qandayligini emas, balki naturada qanday bo`lsa shunday chizishingiz lozim. Tasvirlash uchun faqatgina sezgi, qobiliyatni o`zi kamlik qiladi, bu erda aqlni ishlatish zarur. Tasvir ishlash ma`lum tartibni talab etadi, u ham bo`lsa ishni o`rtasi yoki oxiridan emas, balki bir boshidan boshlash kerak. Tasvir ishlash birinchi navbatda ko`rish, o`ylash va mulohaza qilishni talab etadi. Bejiz xalqimiz “Etti o`lchab, bir kes” iborasini ishlatmaydi, rassom ham shunga qat`iy amal qilishi lozim. Rassomlik qobiliyatini alloxni o`zi beradi, tasvirlash qonunlar esa naturada yotadi”⁴.

⁴ С. Абдуллаев, А. Махмудов. Гипс моделлар расмини чизиш. Т.; 2009.11-б.

(№ 69)

Geometrik jismlar to`plamini tasvirlashda ketma-ketlik.

Darhaqiqat, rassom oddiy grafit qalam yordamida tasvirlash jarayoni davomida o`ziga xos bir qator murakkab vazifalarni bajarishiga to`g`ri keladi. Qog`oz yuzasida hajmli narsalarni tasvirlash uchun talaba naturaning kompozitsiyasi, tuzilishi, shakli-shamoyili ustida ishlashi talab qilinadi.

Buyumning atrof-muhitdagi holatini, hajmini yorug'-soya orqali ifodalash, umumlashtirish, o`ziga xos tipik tomonlarini ajratish vazifalarini echishi zarur. Yuqoridagi omillarning barchasi bir bo`lib tasvirning badiiy qiymatini, ta`sirchanligini ta`minlashini unutmasligimiz lozim.

Tasviriy san`at o`qitish uslubiyoti zamonaviy pedagogika fani yutuqlariga asoslangan. Mazkur fanning didaktik asoslaridan biri barcha o`quv vazifalarini ma`lum bir ketma-ketlik usuli bilan echilishidadir. SHunday qilib, “tasvirlash jarayoni o`zining boshlanishi, davomi va yakuniga ega”-deb aytishimiz mumkin. Boshqacha qilib aytadigan bo`lsak, narsaning o`ziga qarab rasm chizish jarayoning o`ziga xos bosqichlari mavjud bo`lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Tasvirlash joy tanlashdan boshlanadi. Tanlagan joyimiz, ya`ni ko`rish nuqtasi qo`yilgan narsaning shaklini, hajmini, fon bilan bog`liqligini to`la kuzatish va aks ettirish imkoniyatiga ega bo`lishi kerak, boshqacha qilib aytadigan bo`lsak “yaxlitlik” ta`minlanishi zarur. Ko`rish nuqtasi to`g`ri tanlanganligi naturani hajmini to`g`ri ko`rsata bilish va ifodalanishini ta`minlaydi. Ishning birinchi bosqichida chizilayotgan narsa yoki buyumni qog`oz tekisligiga kompozitsiya nuqtai nazaridan to`g`ri joylashtirilishi bilan bog`liq bo`ladi.
2. Tasvirni to`g`ri joylashtirish. Tasvir qog`ozga nisbatan juda katta yoki kichik, o`ng yoki chap, yuqori yoki past tomonga surilgan bo`lmasligi kerak. Joylashtirish tajribasiga ega bo`limgan talabalar o`rganish jarayonida videoiskateldan foydalansalar ham maqsadga muvofiq bo`ladi.

Tasvirning kompozitsiyasini (lotincha - ijod etish, tuzish) tuzganda yorug`lik tushishini, buyumlarning rangi-tusini, katta-kichikligini, ufq chizig`iga nisbatan qanday joylashganligi hisobga olinadi. Tajribasiz talabaning o`ziga xos xatosi tasvirlash uchun qo`yilgan bir guruh buyumlarni har birini alohida tasvirini ishlamoqchi bo`lganligida namoyon bo`ladi. Tabiiyki, tasvir qog`ozga sig`may

qolishi yoki aksincha, qog'ozda bo`sh o`rin ko`p qolib, tasvir kichkina bo`lib qolishi mumkin. Shuning uchun ham engil chiziqlar bilan rasmning umumiyligi ko`rinishi qog'oz tekisligida belgilanadi, umumiyligi eni, balandligi, uzoq-yaqinligi, naturada mavjud narsaning bir-biriga nisbatan o`lcham munosabatlari aniqlanadi. Albatta, bu borada ufq chizig'ini ham esdan chiqarmaslik kerak bo`ladi.

3. Keyingi bosqichida esa buyumlarning shakli, tuzilishi aniqlanadi va umumiyligi yorug'-soya kiritiladi. Umumiyligi yorug'-soyalar ikkinchi bosqichda kiritilishi o`z navbatida buyumlarning o`zaro nisbatlari va munosabatlarini aniqlashga yordam beradi.

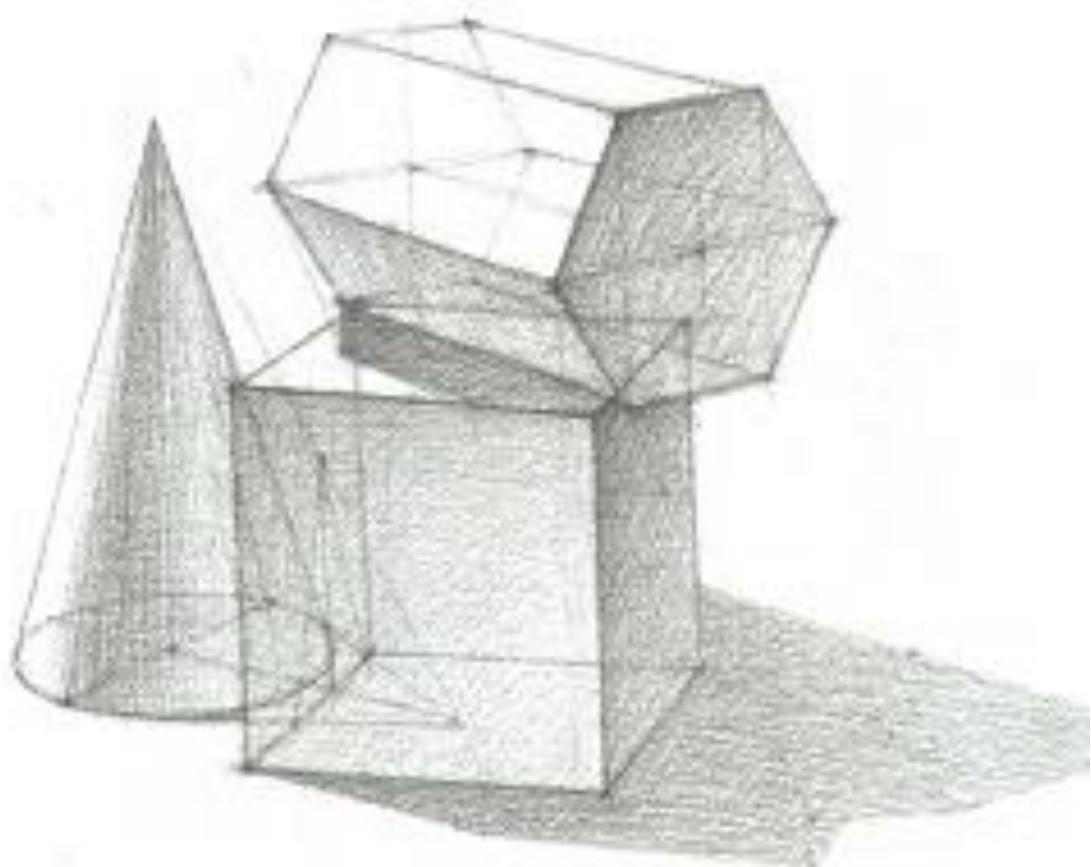
O`zaro munosabat tushunchasiga buyumlarning tashqi tuzilishi va tus nisbatlari kiradi. Shu o`rinda buyumlarning qismlari orasidagi bog'liqliknini ham esdan chiqarmaslik lozim.

Buyumlarni yorug'-soyalarini ishlaganda umumiyligi tus nisbatlariga katta e`tibor beriladi. Talaba tasvirlash jarayonida o`zi ishlayotgan tasvirni natura bilan doimiy ravishda solishtirib, taqqoslab borishi lozim. Shuning uchun ham mol'bert yoki planshet rassomdan uzatilgan qo`l masofasida joylashishi tavsiya etiladi. Mazkur bosqichda buyumning barcha qismlarini ishlashga katta e`tibor qaratiladi. Tus nisbatlarin berish orqali esa narsaning materialliligi topiladi.

4. Yakuniy bosqichida planlilik nuqtai nazaridan tasvir natura bilan taqqoslanadi. Bu bosqichdagi asosiy vazifa tasvirdagi barcha detallar va shakllarni yaxlitligiga erishish bo`lib, ishni umumlashtirish orqali yakunlanadi. SHuning uchun birinchi, oldi plandagi narsalarni chiziqlari, yorug'-soyasi, tus nisbatlari bilan solishtiriladi, kerakli joylari bo`rttiriladi yoki aksincha, kuchsizlashtiriladi.

Ishlangan tasvir jonli chiqishi, asliga yaqin, ifodali bo`lishi uchun chizgilariga katta e`tibor berish talab qilinadi. Darhaqiqat, qalamtasvirda chizigilarning ahamiyati juda ham katta, ularsiz na hajmni, fazoviylikka, va na ifodaviylikka erishishning iloji yo`q. Nafis chizigilar tasvirdagi plastik echim va fazoviylik masalalarini ta`minlaydi.

Tasvirlarda hajm, yorug'-soyasiz ham bemalol ko`rsatilishi mumkin. Shuning uchun tasviriy san`atda chiziqni fazoviy chiziq, deb ham ataydilar. Ayniqsa, bunday chiziqlar qisqa muddatli xomaki tasvir va qoralamalarda ko`zga yaqqol tashlanadi.

Geometrik jismlar to`plamini tasvirlashda ketma-ketlik.

2-bob. Me`morlik bo`laklari va ularni ishlashning o`ziga xos tomonlari.

2.1. Gips rozetka - me`morlik bo`lagining bir qismi.

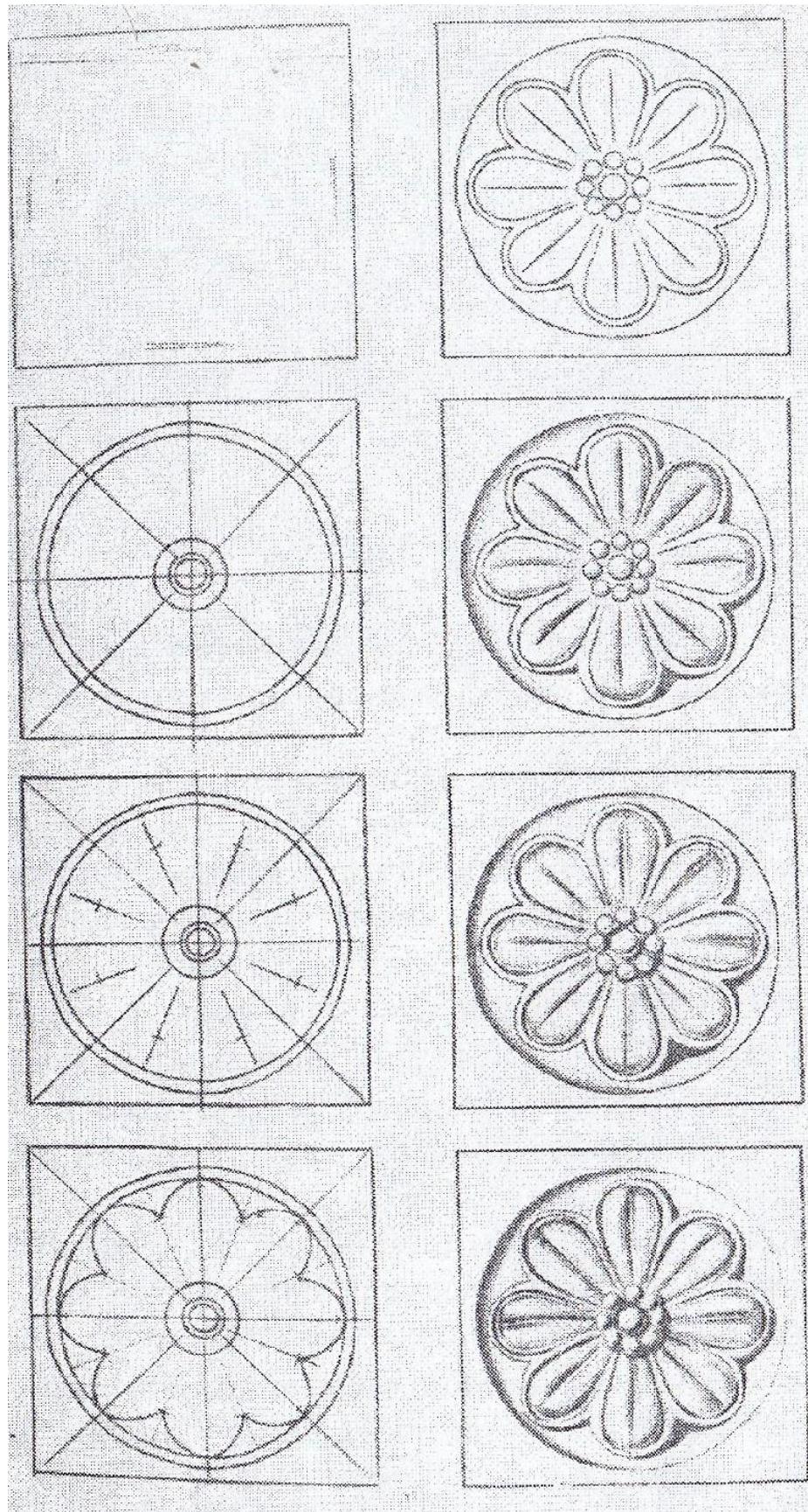
Rasm chizishni o`rganishda murakkab bo`lgan gipsdan yasalgan buyumlardan kapitel, rozetkalarni chizish uchun alohida o`rin ajratiladi. Gipsli model nuxxalar bizni oldingi davrlarda yashagan buyuk musavvir-me`mormarning ishlari bilan tanishishimizga asos bo`ladi. Jahonning barcha badiiy mакtablarida rasm chizishni o`rgatishda gips modellardan hozirgi kunga qadar ham foydalanib kelinadi.

Gipsdan yasalgan bu modellarni chizish uchun qo`zg`almas bir joyga o`rnatilib chizilganligi sababli ham talabaga o`ziga xos qulaylik tug`diradi. Talaba naturani old tomonidan, yondan tomonidan yoki to`rtdan uch qismi ko`rinishda ufq chizig`iga nisbatan turli holatda chizish imkoniyatiga ega. Bu talabaga perspektiv qisqarishlarni mukammal egallashlariga katta yordam beradi.

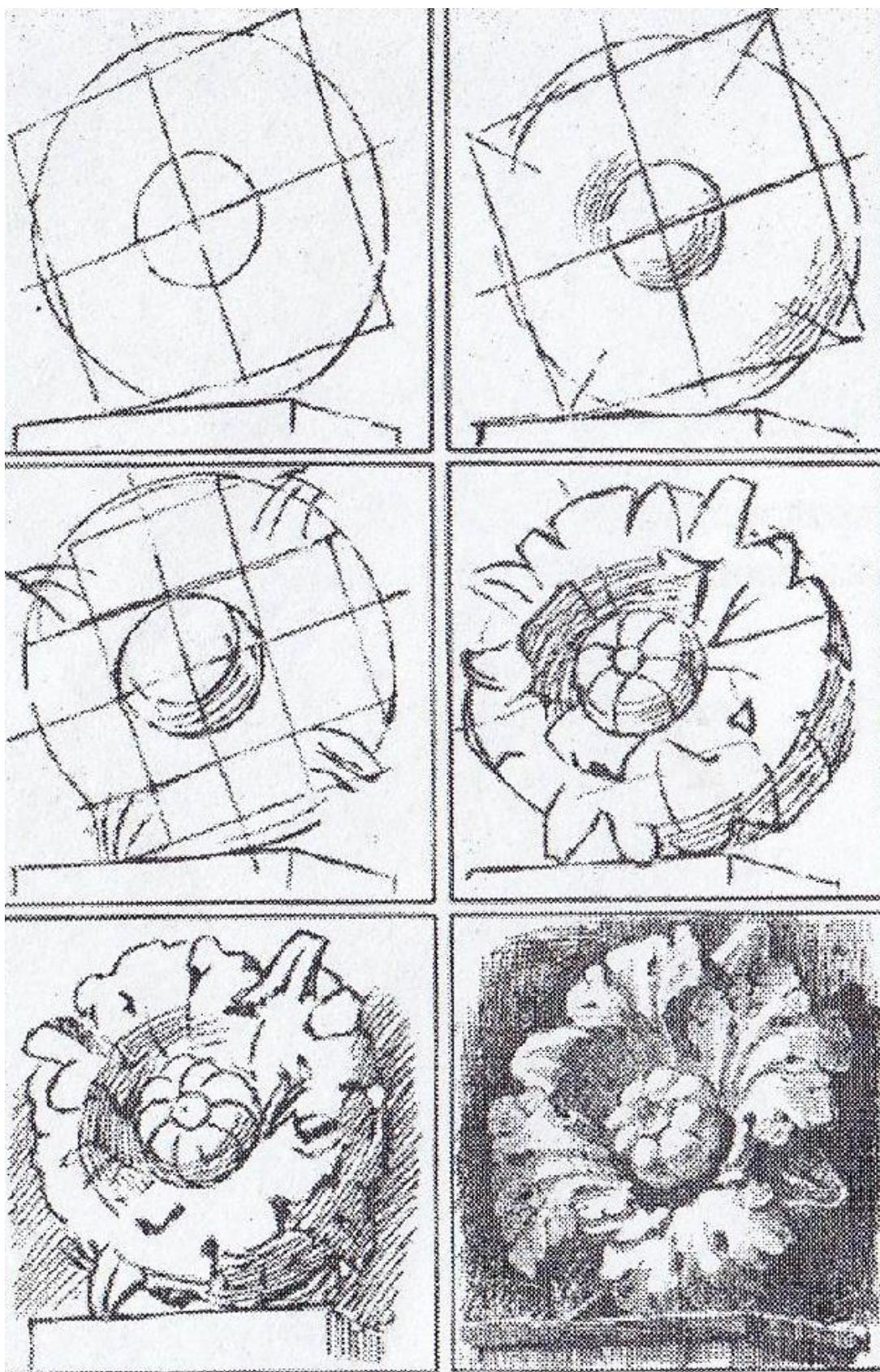
Gips rozetkalar ishlanishiga va turiga ko`ra bir qancha turlarga bo`linadi. Rasm chizishni o`rganishni boshlarida ko`proq o`simliksimon naqshi gips rozetkalarni tasvirini ishslash jahon badiiy ta`limida muntazam qo`llanilib kelinadi. Ularni tarkibiga gullar, mevalar, barglar va shu kabi tabiiy narsalarni stilizatsiya qilingan shakllari kiradi.

Gips asosga ishlangan ushbu gullar tasviri ham qog`ozga to`g`ri kompozitsion joylashtirishdan boshlanadi. Bunda natura yuqoriga yoki pastga tushib ketmasligi, o`ngga yoki chapga surilib qolmasligi hamda qog`ozga nisbatan katta yoki kichik bo`lib qolmasligi kerak. SHundan so`ng gips asosga tushirilgan naqshning eng katta o`lchamlari belgilab olinadi. Keyingi bosqich katta o`lchamlar ichidagi barcha kichik detallarni aniqlashdan iborat bo`ladi. Chizayotgan vaqtida perspektiv qisqarishga alohida e`tibor berish talab qilinadi. Gips rozetkaning hajmli, chiziqli va kostruktiv tuzilishini aniqlab, taxlil qilish zarur.

Gipsli naqshning chiziqli-konstruktiv tuzilishini chizib bo`lgandan so`ng shaxsiy va tushuvchi soyalar, tus munosabatlari aniqlanadi. Vazifa

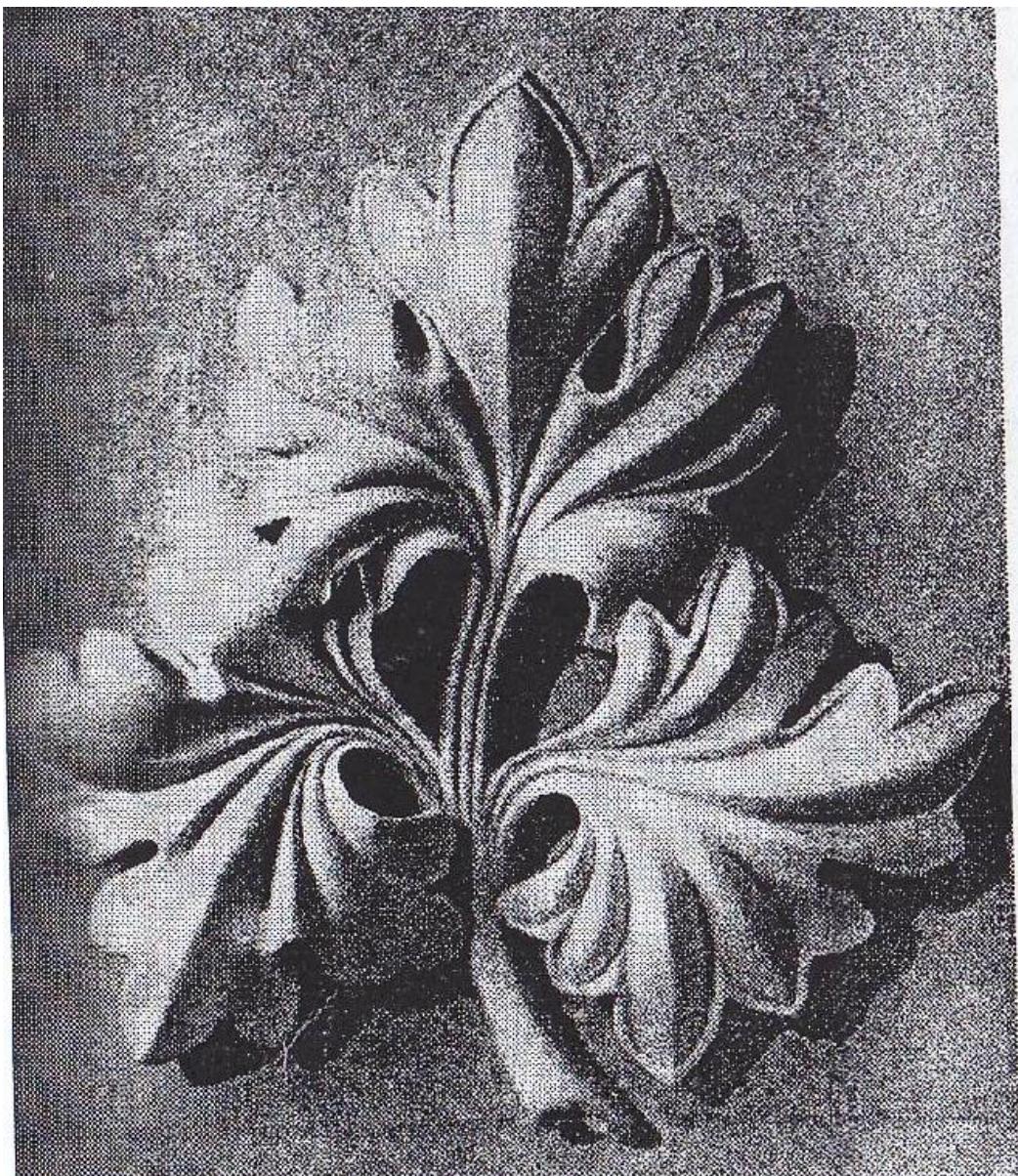

yorug'-soya munosabatlarini topish, soya yarim soya, reflekslarni bajarish hamda tasvirning yaxlitligiga erishish bilan tugatiladi.

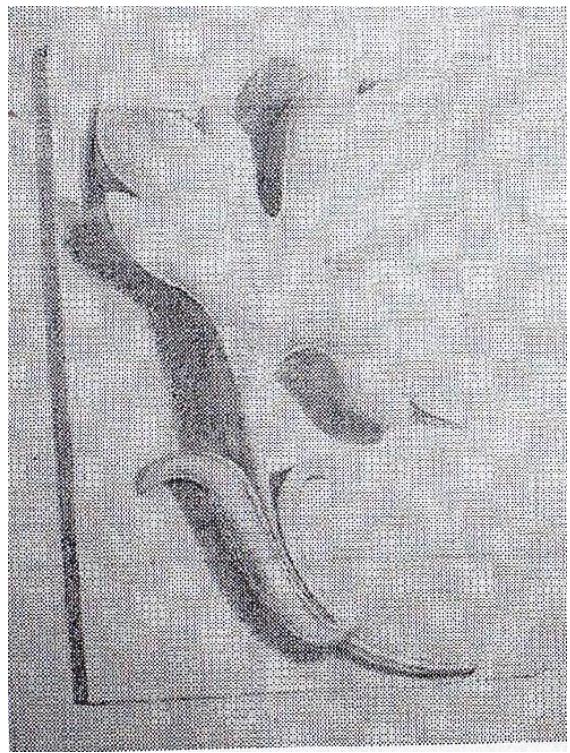
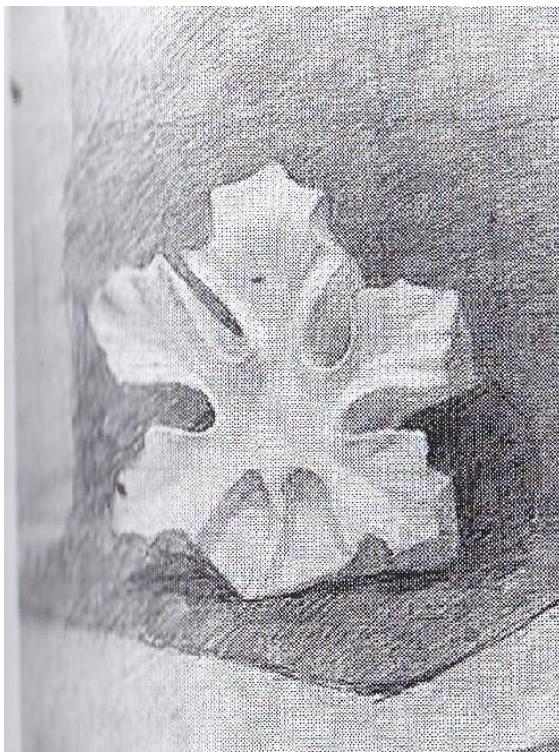

Odatdagidek tasvir naturani umumiy ko`rinishini qog'oz yuzasiga to`g'ri joylashtirishdan boshlanadi. So`ng engil chiziqlar bilan predmetning umumiy shakli va asosiy o`q chiziqlari topiladi. Rozetkani umumiy shakli bizga aylanani

eslatadi, o`rtasida shar shakli, to`rt tomonidan chiqib turgan shoxsimon elementlar bo`lib, ularni bir-biriga tutashtirsak to`rtburchak hosil bo`ladi. Shundan so`ng naturadagi o`lchamlarni aniqlashga o`tamiz. Naturaga diqqat bilan qaralsa, uning ichida to`rtta katta barg borligini ko`ramiz, bu barglar bir-biriga qarama-qarshi tomonda simmetrik ravishda joylashgan. Naturadagi asosiy elementlar o`rni aniqlangandan so`ng uning detallari aniqlanadi.

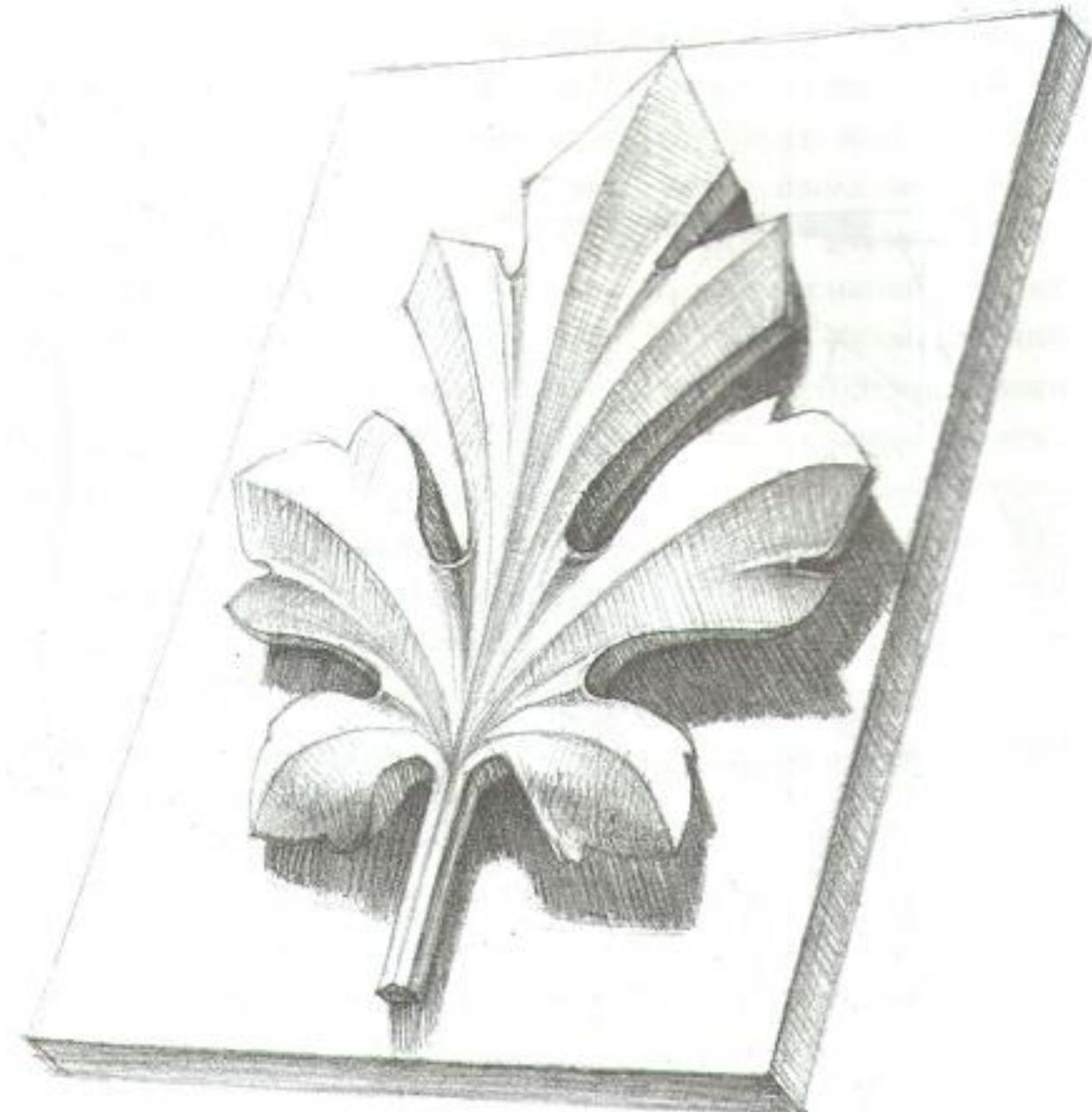

Gipsdan yasalgan me`moriy detal qalamtasviri.

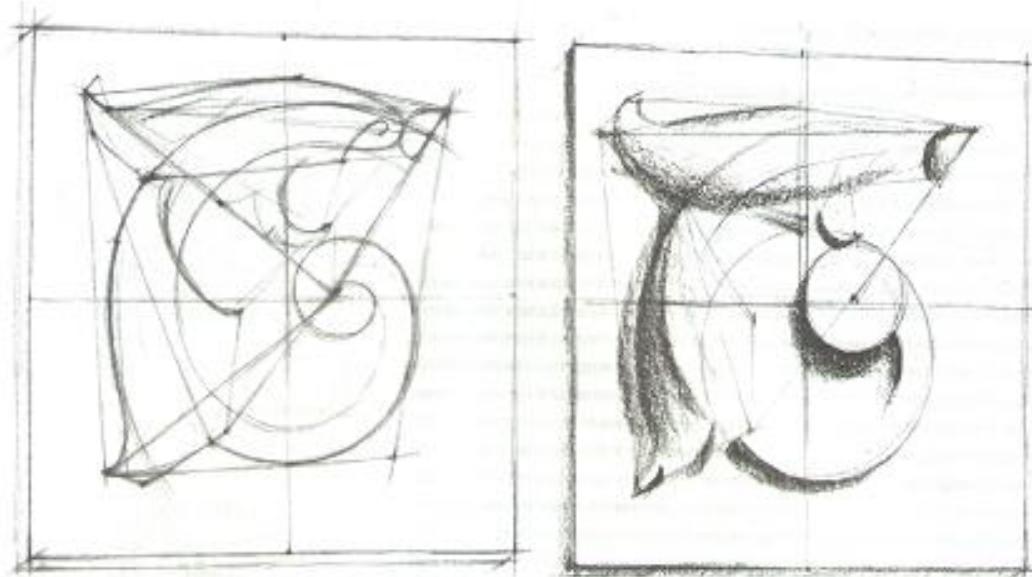

Gipsdan yasalgan me`moriy detallar qalamtasviri.

Bu o`rinda asosiy element bo`lib to`rtta barg hisoblanadi va ular chizilganda barchasi bir-biriga o`xshashligini unutmaslik kerak hamda tasvirda ham shunga erishish zarur bo`ladi. Shakl to`liq, o`ziga o`xhash chiqqandan so`ngina bir bor natura bilan solishtiriladi hamda har bir elementning soya, yarim soya va soyalar belgilanadi, bu yosh rassom uchun kelgusidagi ish jarayonida poydevor vazifasini o`taydi. Rozetkadagi belgilangan yorug'-soyalarning aniq ishlanishi uning hajmini yoki bir butun yaxlit tasvirini idrok qilish imkonini beradi.

Simmetrik bo`lgan gips rozetkani tugallangan tasviri.

Simmetrik bo`lмаган гипс розетка (нақш элементи)ни қурish uslubi.

2.2. Doriy orderi kapiteli tasvirini ishlashning o`ziga xos tomonlari.

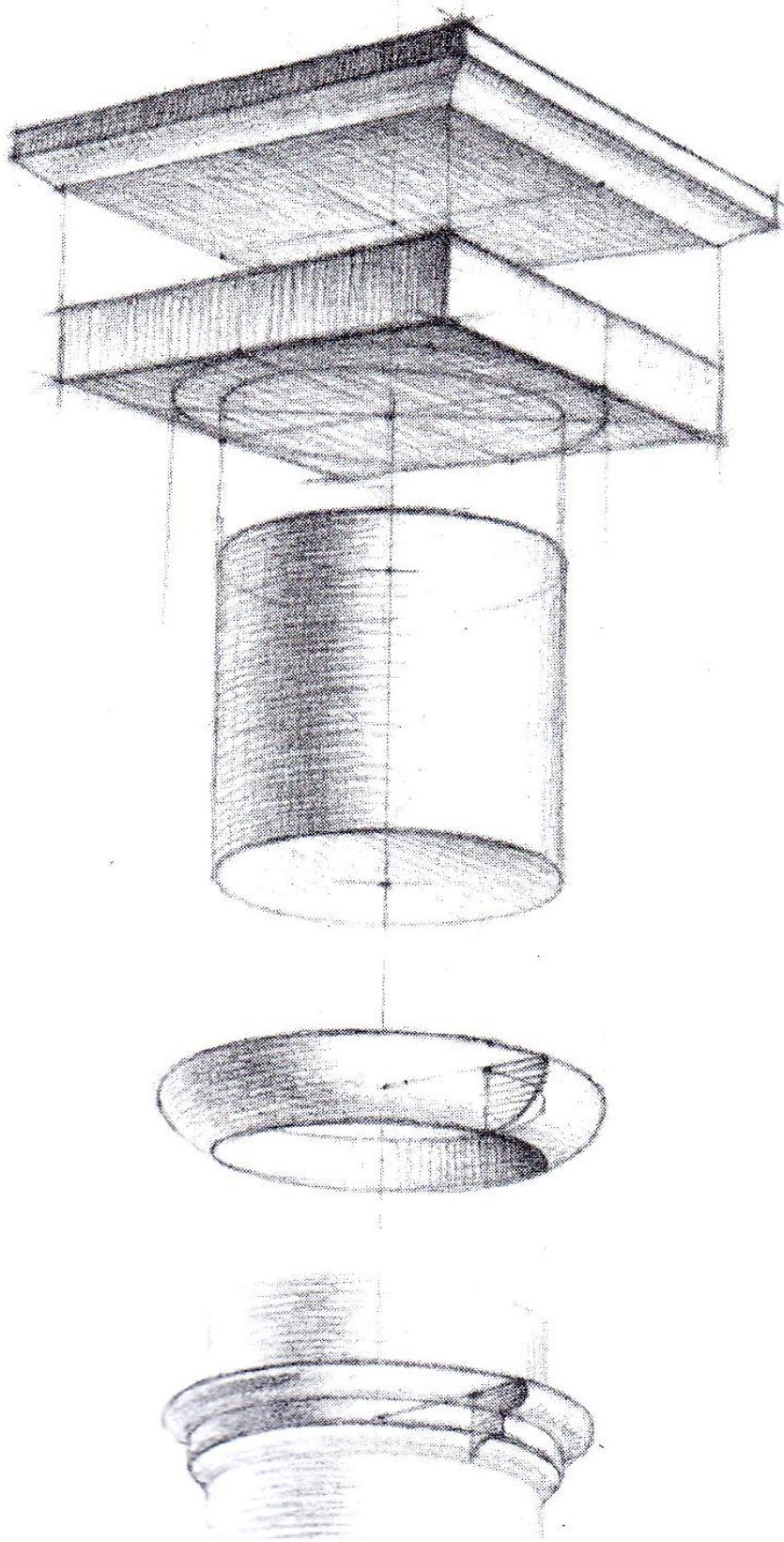
Doriy orderi kapiteli haqida gap ketganida avvalo, u paydo bo`lgan arxaika davri san`atiga alohida to`xtalib o`tish joiz. CHunki, ushbu kapitellarni qachon va kimlar tomonidan barpo qilingan haqida ko`plab talabalar etarli ma`lumotga ega emas.

Eramizdan avvalgi VII- VI asrlarni arxaik, ya`ni qadimgi (grekcha “arxeyos” – qadimgi demakdir) davr deb nomlanadi.⁵ Doriylar istilosi natijasida Gretsiyada kichik-kichik quldorlik davlatlari paydo bo`ladi. Bu davr me`morlik san`ati shaharlarning rivojlanishi va qurilishi bilan bog’liq holda rivojlanadi. Odatda shahar terpalikka qurilgan **akropol’** atrofida joylashgan bo`lib, tepalikning eng yuqori qismida polisning xaloskori bo`lgan ma`budaga atalgan ibodatxona, apropol’ etaklari va yon bag’irlarida esa turar joy binolari qurilgan.

Grek ibodatxonalarini bir nacha tipda bo`lib, bularning ichida eng keng tarqalgan tipi **peripter** hisoblangan. Bu tipda qurilgan binoning markaziy qismi muqaddas er – **tsella** bo`lib, atrofi ustunlar bilan o`ralgan. Grek ma`morligining bu tipi faqatgina grek me`morligida emas, balki jahon me`morlik san`ati rivojida ham katta rol’ o`ynadi.

Me`morlik rivojlanib borgan sari, ellada ustalari ustun va to`slnarga, ular orasidagi bog’lanishlarning dekorativ bezaklarining eng minimal tomonini topish, badiiy va funktsional tomonini uyg’un bo`lishiga harakat qilganlar. Bu butun tizim **order** nomini oldi (lotincha “**ordo**” – **tuzilish, tartib** ma`nosini bildiradi). Order keyinchalik Gretsiya me`morligining asosiy xususiyatini belgilovchi muhim tomonga aylandi.

⁵ Н. Абдуллаев. Санъат тарихи. Т.; 1986. 72-б.

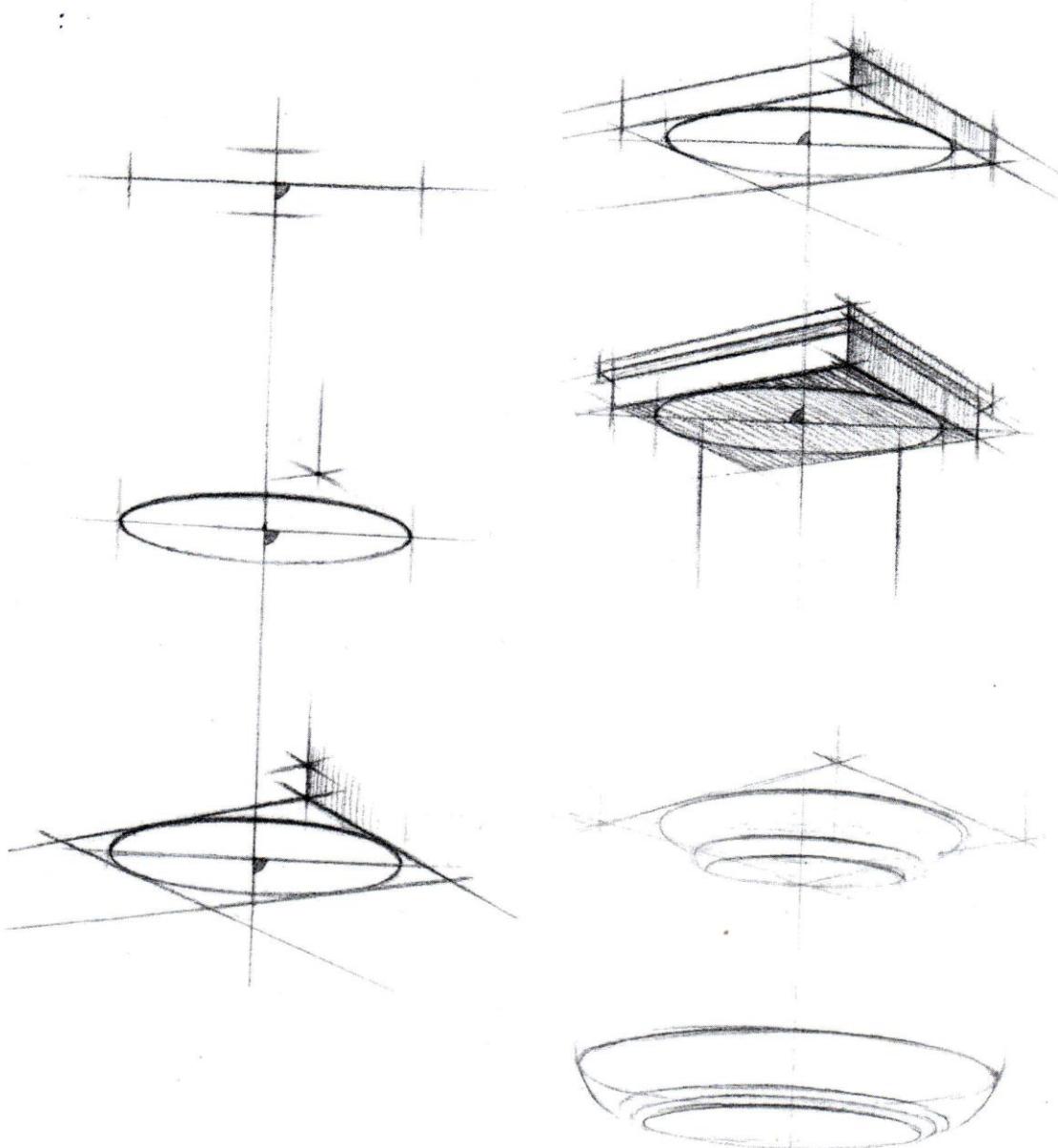
Uchta asosiy qismdan iborat bo`lgan kapitel tasviri.

Grek me`morligining asosiy orderlari doriy va ion orderi hisoblanadi. Doriy orderi asosan, Peloponnes va Buyuk Gretsya (Sitsiliya shunday deb atalgan)da, ion orderi esa Ioniya deb nomlangan Kichik Osiyo sohillarida ko`proq ishlatilgan. Doriy orderida ishlangan ibodatxona yuqoriga kichrayib boruvchi uchta supacha tarzidagi tosh asos – **stereobatga** qurilgan. Ustunlar tagiksiz (bazasiz) bo`lib, ular tepaga torayib boruvchi shaklda ishlangan. YUzasi esa tarnrvchalar – **kannelyuralar** bilan pardozlangan. Doriy ustuni bevosita **stilobat** (stereobatning so`nggi supachasi)ga o`rnatilgan. Ustunning tepe qismi **exin** (dumaloq shakldagi yostiqcha)ga taqaladi. Uning tepasida esa **abaka** (to`rt burchak shaklidagi plita) bo`lib, unga **antabliment** (arxitrav, karniz va friz) qo`yiladi.

Doriy orderi **arxitravi** (ustunga qo`yilgan to`sini) tekis ishlangan, friz esa **metop** (to`rt burchak plitalar) va **tringliflar** (vertikal tarnovchali-kannelyurali plita)dan tashkil topgan. Ibodatxona tomi ikki nishabli bo`lib, uning old va orqa tomonida hosil bo`lgan uchburchakli maydon **fronton** deb atalgan. Fronton va metoplar bo`rtma tasvirlar bilan bezatilgan. Ibodatxona tomi burchaklariga **akroteriyalar** o`rnatilgan. Arxaika davrida fronton va tringliflar yuzasi ko`k, metoplar yuzasi qizil rang bilan bo`yalgan.

Order tizimida etakchi qismi – **kolonna** hisoblanadi. Kolonna va balka oralig`ida asosiy qismi, ya`ni boshi hisoblanadigan – **kapitel'** joylashgan bo`ladi. Kolonnaning ostki qismida, ya`ni uni pastki asosini tashkil qiluvchi plita joylashgan bo`ladi va uni **asos** (baza) deb yuritiladi. Uni vazifasi yuzaga tushayotgan og`irlikni taqsimlashdan iborat bo`ladi. Tasvirlash uchun esa kolonnaning ustki qismi bo`lgan kapitel va ostki qismi sanalgan asos birmuncha ko`proq qiziqish uyg`otadi.

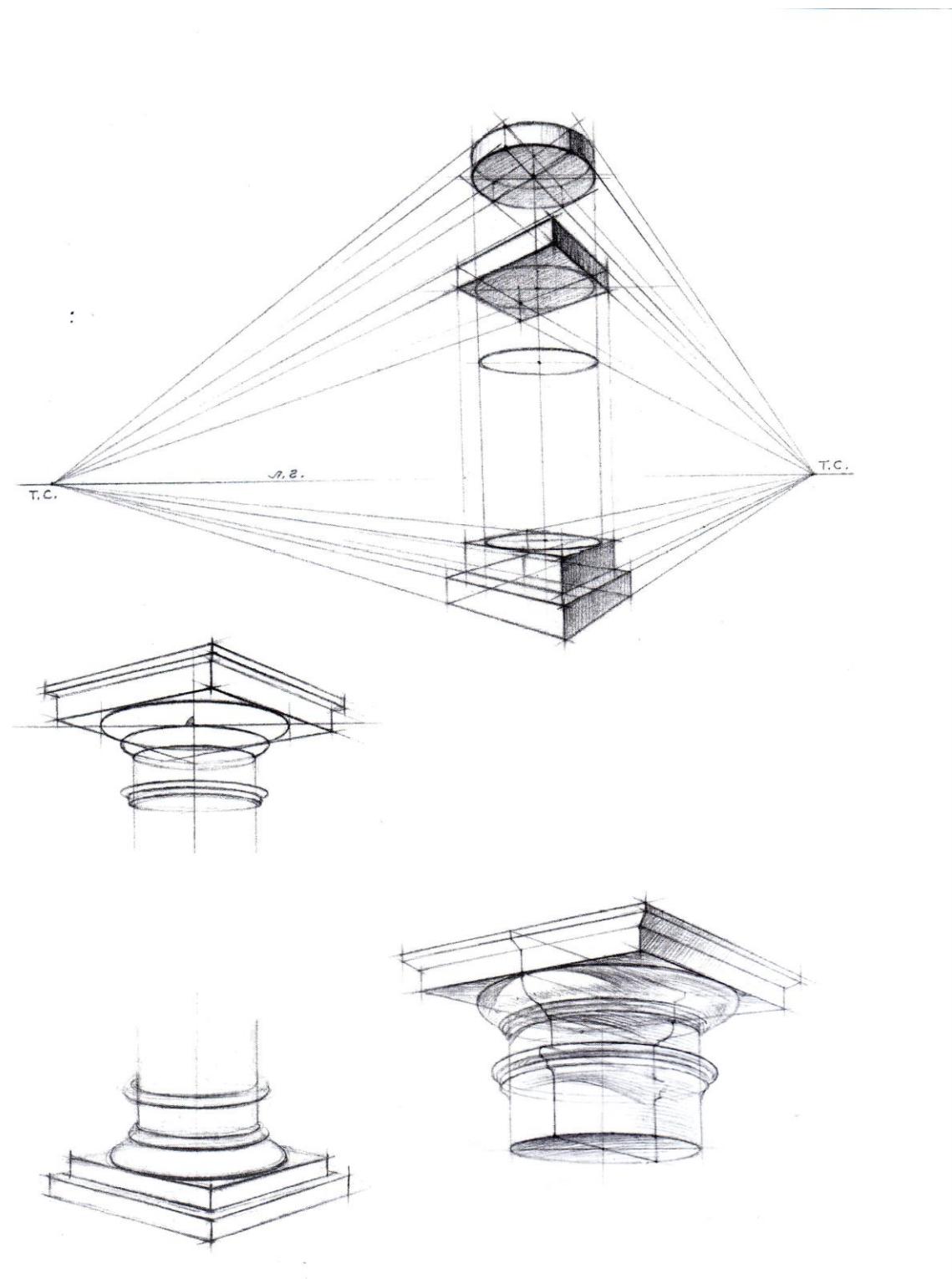
Klassik orderlarning kapiteli o`zining shakli va uslubiga ko`ra juda ham turli-tuman bo`lib, ular oddiy silliq shakldagilaridan tortib o`simlik va hayvonot olamining stilizatsiya qilingan murakkab ko`rinishlarini ham o`zida mujassam qilgan shakllarda bo`ladi.

Doriy orderi kapitelini perspektiv qurish.

Hozirgi kunda ham juda ko`plab zamondoshlarimiz arxaika davri orderlariga diqqat nazari bilan. qiziqib qaraydilar va undan zavqlanadilar. O`lchamlarining o`zaro mutannosibligi, badiiy - konstruktiv jihatdan mukammalligi, elementlarning boyligi, jozibadorligi va o`zida turli me`morlik bo`laklarini mujassamlashtirganligi bilan ham klassik orderlar taxlil qilish va tasvirlash uchun

juda ham qimmatbaho model hisoblanadi. Ularning shaklidan biz badiiy-konstruktiv tuzilishning mantiqiy asosini o`rganishimiz va tasvirlash mahoratimizni oshirishimiz mumkin.

Doriy orderi kapitelini perspektiv qurish.

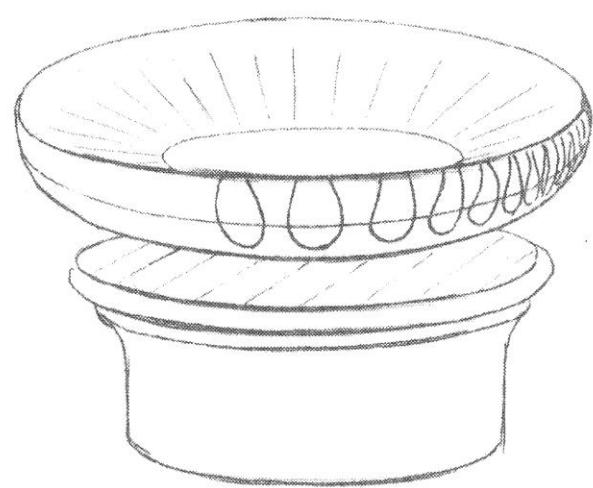
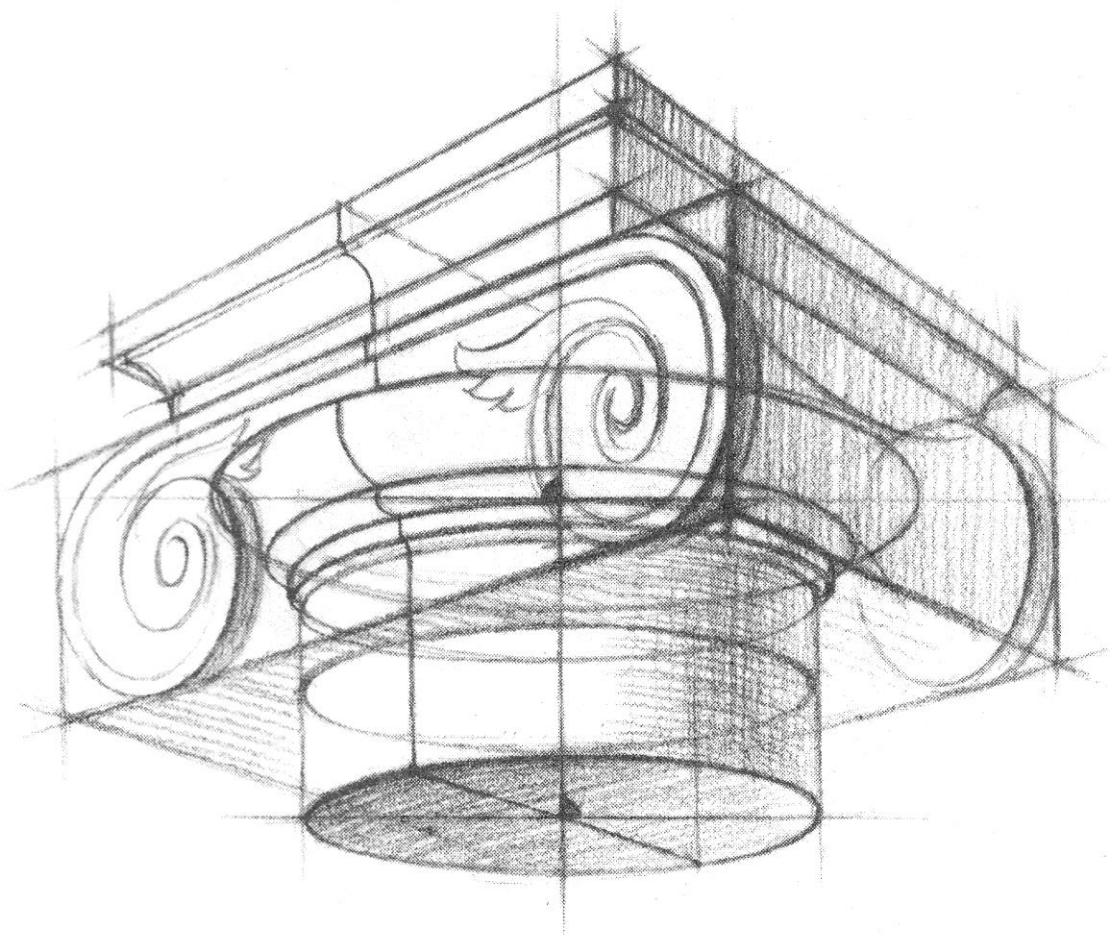

Doriy orderi kapitelini tugallangan tasviri.

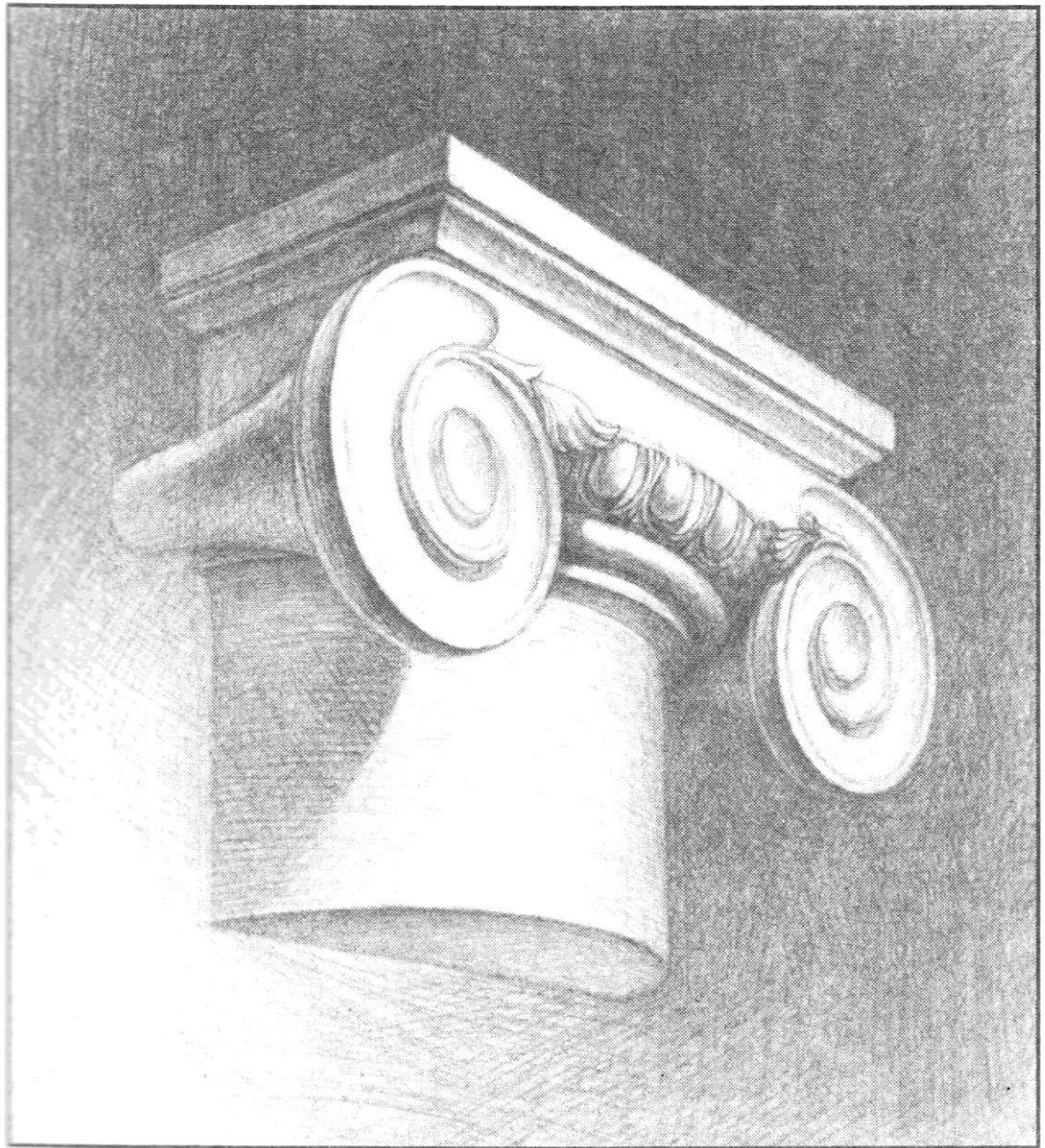
2.3. Ion va Korinf orderlari tasvirini ishlash.

Ion orderi eramizdan avvalgi VII asr oxirlarida paydo bo`lgan. U doriy orderidan o`zining nafisligi, bejirimligi hamda tag tomonida stilobatga qo`yilgan tagkursining mavjudligi bilan ajralib turadi. Ion orderi tarnovchali ustunining kapitelini ikki tomonga burilib turgan jingalak sochni eslatuvchi shakl – **valyuta**, **exin** va **abaka** tashkil etadi. Arxitrav esa uchta gorizontal tasma tekislikka ajratilgan. Friz esa lentasimon qilib ishlangan va bezaksiz bo`lgan.

Korinf orderi birmuncha kesroq – klassika davrida paydo bo`ladi. U ion va doriy orderiga nisbatan jimjimador va ko`rkam hisoblanadi va korinf kapiteli akanf daraxti barglaridan tashkil topgan buket (gul dastasi)ni eslatadi.

Ion kapitelini konstruktiv tuzilishi.

Ion orderi kapitelining tugallangan tasviri.

Grek orderlari antik dunyo davlatlarida ham Uyg'onish davri san`atida ham Yangi dunyo me`morligida ham keng ko`lamda ishlatildi va rivojlantirildi.

Ilk arxaika ibodatxonalar birmuncha past va uzunchoq qilib ishlangan. Ularning ko`rinishi vazmin va salobatli bo`lgan. Jumladan, Pestumdag (Italiya) Gera ibodatxonasi (eramizdan avvalgi VI asr o`rtalarida qurilgan) shu jihatidan ham xarakterli hisoblanadi. Korinfdag (Appollon ibodatxonasi (eramizdan avvalgi VI asrning ikkinchi yarmida qurilgan) peripter tipidagi doriy orderida ishlangan

bo`lib, uning old tomoniga 6 ta, yon tomoniga esa 15 ta ustun o`rnatilgan. Bu ibodatxonada ham arxaika me`morligining xarakterli tomonlari ko`zga yaqqol tashlanadi.

Efesdagি (Turkiya) Artemida ibodatxonasi esa ion orderida ishlangan. U hajmining kattaligi va badiiy bezagining serhashamliligi bilan alohida ajralib turadi. Kafedramiz professor-o`qituvchilari va iqtidorli talabalari 2015 yilning 21-29 - mart kunlari Germaniya, Turkiya va O`zbekiston davlatlarining to`rtta oliv o`quv yurtlari o`rtasidagi “Xalq hunarmandchiligi va milliy kashtachilik orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlanitirish” loyihasi doirasida Turkiya safarida bo`lishganlarida aynan efesda bo`lib, u erdagи yodgorliklarni o`z ko`zlari bilan ko`rib kelish baxtiga tuyassar bo`lganlar.

“Qadimiy efes yodgorliklariga qilgan sayoxatimiz juda ham unutilmas voqeа bo`ldi. eramizdan avval III-II asrlarda qadimgi yunonlar tomonidan tog’ni tepasiga marmar toshlardan barpo qilingan amfiteatr, kolonnalar, ularga berilgan ishlov, aniq hisob-kitoblar bilan barpo qilingan suv-oqava tizimi bizlarni hayratga soldi. Katta va yaxlit marmar toshlardan tekis va ravon qurilgan keng yo`laklarni qadimgi odamlar texnika vositalarisiz qurbanliklariga odamni ishongisi ham kelmaydi. Marmar toshlarga o`yib ishlangan o`simliklar, hayvonlar va odamlar tasviri, ayniqsa, 4-5 metr balandlikdagi dumaloq shakldagi tekis, baland ustunlar va bu ustunlarning tepe qismiga ishlangan o`simliksimon naqshlardan iborat bo`lgan ion orderiga mansub kapitellar juda ham go`zal ishlanganligi bilan taxsinga sazovvor edi.”⁶

Kapitellarning shakli murakkab bo`lganligi sababli eng avvalo uning xarakterli joylarini, o`ziga xos jihatlarini ko`ra bilish, taxlil qilish zarur. Buning uchun ham rasm chizish jarayonidagi asosiy qoida bo`lgan umumiylidandan-qismlarga va yana qismlardan - umumiylikka o`tishga qat`iy amal qilish zarur.

⁶ Б. Жаббаров. Ҳалқаро грант лойиҳаси бўйича Туркияга қилинган сафар хисоботидан.01.04. 2015

Efessdagi ibodatxonaning old tomonidan ko`rinishi.

Marmar ustunlarning bezagidan mamuna.

Kapitel tasvirini ishslash jarayoni talab darajasida bo`lishi uchun bevosita quyidagi bosqichlarga amal qilishimiz kerak bo`ladi:

- Kapitel’ o`zida birlashtirgan oddiy geometrik shakllarni to`g’ri taxlil qilish;
- Qog’oz yuzasiga kapitel’ tasvirini to`g’ri joylashtirish;
- Kapitelni konstruktiv tuzilishini to`g’ri aks ettirish;
- Tekis yuzada joylashgan tasvirni natura bilan o`zaro taqqoslash;
- Kapiteldagi shakllar hajmini yorug’-soya yordamida hosil qilish;
- Tus nisbatlari asosida materiallilikni topish;
- Umumlashtirish asosida vazifani yakunlash.

YUqoridagi bosqichlarga qat`iy amal qilgan taqdirdagina biz o`z oldimizga qo`ygan maqsadimizga etishimiz mumkin.

Xulosa.

Ma`lumki, tasviriylar san`at bo`yicha mutaxassislarini tayyorlash jarayonida gipsdan yasalgan geometrik jismlar tasvirini, ularning to`plamini ishlash bilan birgalikda gipsdan yasalgan turli naqshlar, rozetkalar, me`morlik bo`laklari tasvirini ishlash kabi o`quv mashg`ulotlarining o`rni katta ahamiyat kasb etadi.

Qalamtasvir sirlarini egallash uchun avvalo, amaliy mashg`ulotlarni gips modellar ishtirokidagi oddiy geometrik buyumlar tasvirini ishlash asosida boshlaymiz va shu asosida malaka, ko`nikmalar hosil qilamiz. To`g`ri geometrik jismlar tabiatda sof holatda uchramaydi. Biroq, geometrik jismlarni tasvirlashning afzalligi shundaki, unda yorug'-soyalar, refleks, haqiqiy soyalar juda ham yaqqol ko`zga tashlanadi. Talaba ularni oddiy ko`z yordamida ham bemalol ajrata oladi. Bu esa keyinchalik istalgan jism, buyum yoki jonli narsalarni tasvirini ishlashda ham eng kerakli ma`lumot hisoblanadi.

Ayniqsa, me`morlik bo`laklari tasvirini ishlash keyinchalik binolarni ichki yoki tashqi tomonini, shahar manzaralarini ishlaganimizda juda ham qo`l keladi. Oddiygina me`morlik bo`lagini ishlamasdan turib butun boshli bino yoki shahar tasvirini ishlashning sira ham imkon bo`lmaydiku.

Borliqda uchraydigan juda ham ko`p narsalarni biz oddiy geometrik jismlar shaklida soddalashtirib tasvvur qilishni o`rgansakgina har qanday narsani ishlash qiyinchilik tug`dirmaydi. Misol uchun, ko`p qavatli binolarin oddiy to`g`ri kubga, chelak, gaz va suv quvirlarini esa oddiy tsllindrga, choynak ko`rinishini esa sharga va shu kabi boshqa ko`plab narsalarni ham oddiy geometrik jismlarga o`xshatishimiz mumkin.

Tadqiqot ishimizda keltilgan mavzular, ko`rsatib o`tilgan metodik tavsiyalar, amaliy ishlar bo`lajak o`qituvchilarning pedagoglik faoliyati davomida juda ham qo`l keladi.

Gipsdan yasalgan me`morlik bo`laklari odatda oq tusga ega bo`lganligi uchun ham biz ularni ortiqcha to`q tusda ishlamaymiz. Bir tasavvur qilaylik, biz

o`qishni boshidan boshlab to`q tusdagi, metall yoki sirlangan buyumlar tasvirini ishlashdan boshlaganimizda nima bo`lar edi? Albatta, unda tasviriy san`atning oltin qoidasi bo`lgan yorug'-soya, hajm, simmetriya kabilarni o`rganishimiz juda ham biz uchun qiyin kechgan bo`lar edi. SHuning uchun ham o`qishni boshidan boshlab gipsdan yasalgan oddiy geometrik jismlar tasviri ishlanadi va asta-sekin birmuncha murakkab sanalgan me`morlik bo`laklari tasviri ishlanadi .

Ammo, oddiy o`rta umumta`lim maktablari, kasb-hunar kollejlarida geometrik jismlarni topish ayrim hollarda muammo bo`lib qolmoqda. Ular bilan ishlab tajriba orttirmagan sobiq o`quvchi oliy o`quv yurti talabasi bo`lganidan keyin ham qator kamchiliklarga yo`l qo`yish hollar juda ko`p uchraydi.

Shuning uchun ham gipsdan yasalgan geometrik modellarning murakkab ko`rinishi hisoblangan me`morlik bo`laklari tasvirini ishlash oliy ta`lim muassasasi 1 bosqich talabalari oldida turgan katta muammolardan biriga aylanib qolmoqda. Qolaversa, me`morlik bo`laklari va ularni tasvirlashni o`ziga xos tomonlariga aks ettirilgan ko`rgazmali quollar ham yo`q.

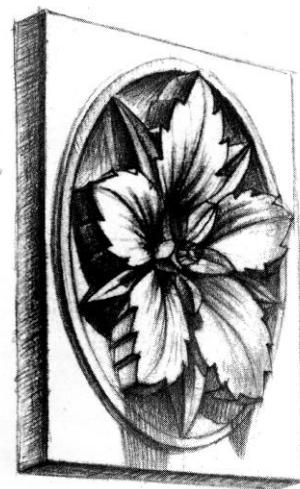
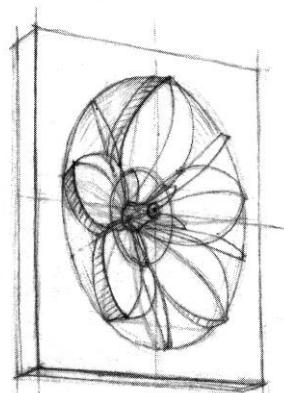
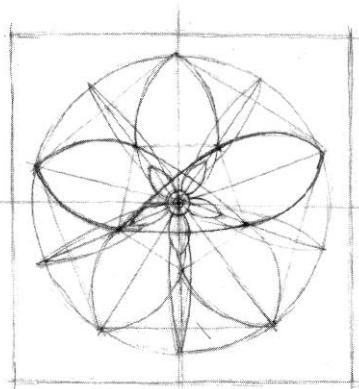
Olib borgan tadqiqot ishimiz natijalariga asoslangan holda hamda tadqiqot jarayonida duch kelgan ayrim muammolardan kelib chiqib, kelgusida rejalahtiriladigan ilmiy tadqiqot ishlari uchun hamda oliy o`quv yurtlarida qalamtasvir o`quv predmeti samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi taklif va mulohazalarni tayyorladik:

- Qalamtasvir fanidan har bir gips modellarni, jumladan memorlik bo`laklarini ishlashga bag`ishlangan ko`rgazmali quollar va tarqatma materiallarni tayyorlash kerak;
- Geometrik jismlar to`plamini o`rta umumta`lim maktablaridan boshlab o`quvchi-yoshlar chizib o`rganishlarini yo`lga qo`yish kerak;
- Memorlik bo`laklarini oliy o`quv yutrlari talabalari tomonidan ishlab chiqarishini tashkil qilish lozim;
- 51108000-Tasviriy san`at va muxandislik grafikasi yo`nalishi qalamtasvir fani namunaviy dasturiga o`zgartirish kiritgna holda me`morlik

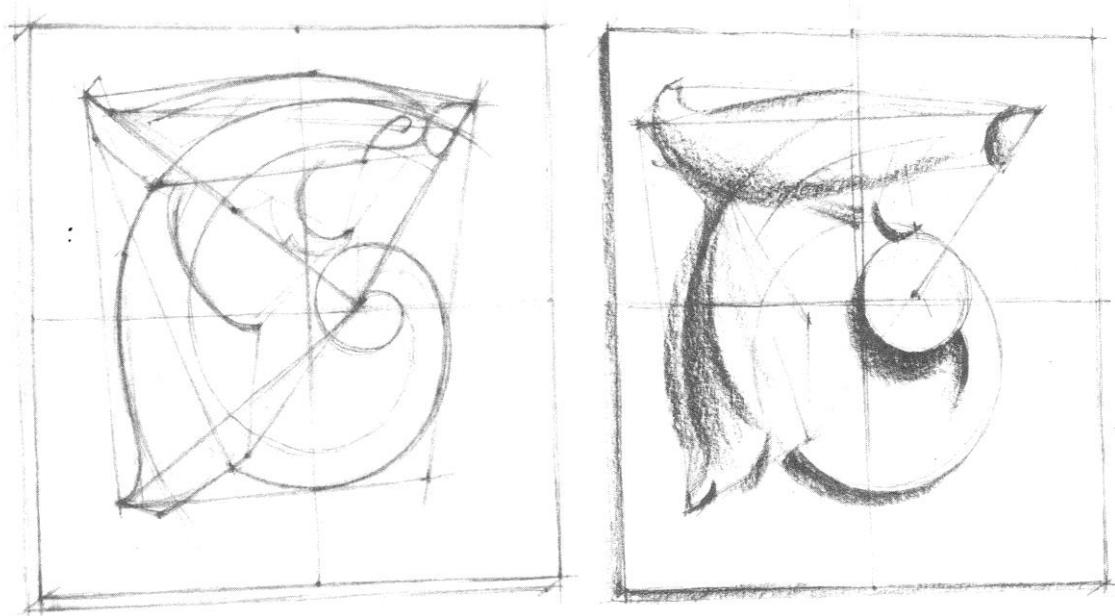
bo`laklaridan oldin uning bir qismi sifatida qaraladigan gips rozetkalar tasvirini ishslash kerak;

- Darslik va o`quv qo`llanmalarga ham o`zgartirish kiritish lozim;
- Oliy o`quv yurtlarining qalamtasvir mashg`ulotlari jarayonida memorlik bo`laklarini tasvirlashda garafit qalam bilangina cheklanib qolmasdan, turli xil tasvirlash vositalari bilan ishslashga o`rgatishni yo`lga qo`yish kerak;
- Me`morlik bo`laklari tasvirini ishslashga oid elektron darsliklarni yaratish va ular yordamida dars mashg`ulotlarini tashkil qilish maqsadga muvofiq bo`lar edi.

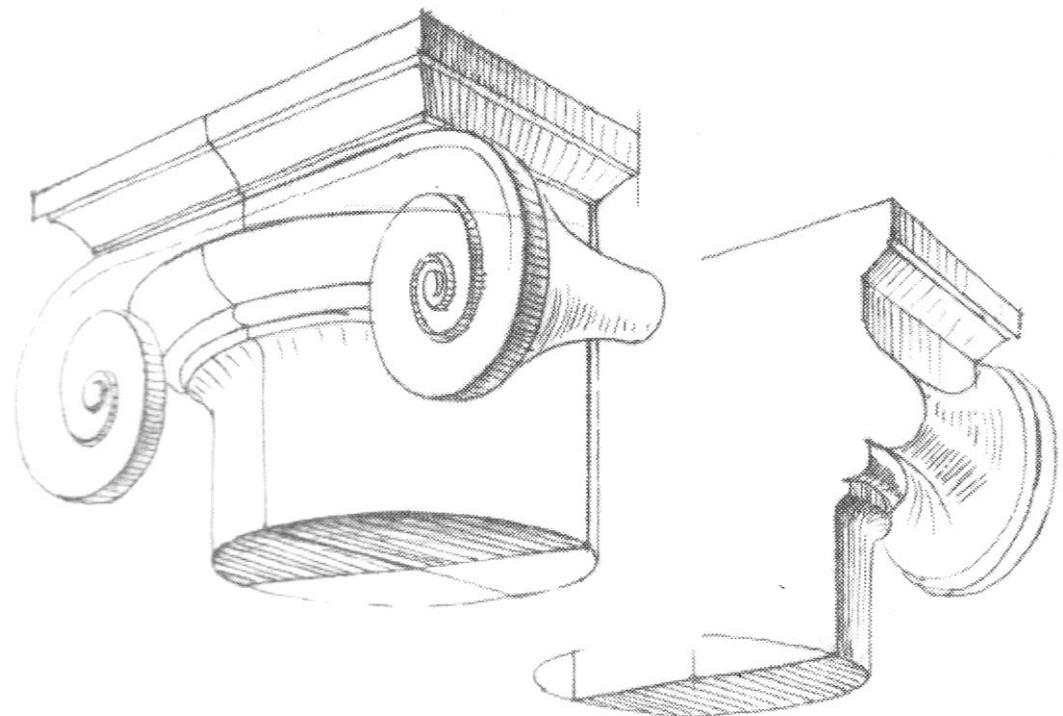
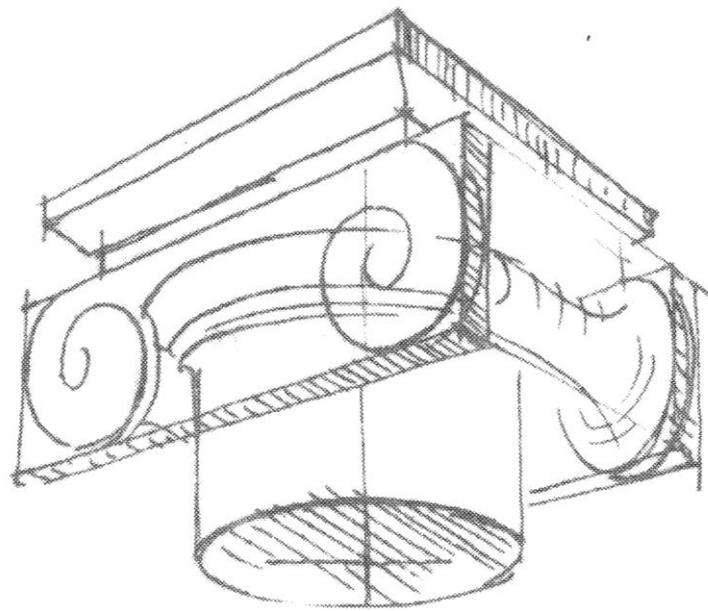
Ilovalar.

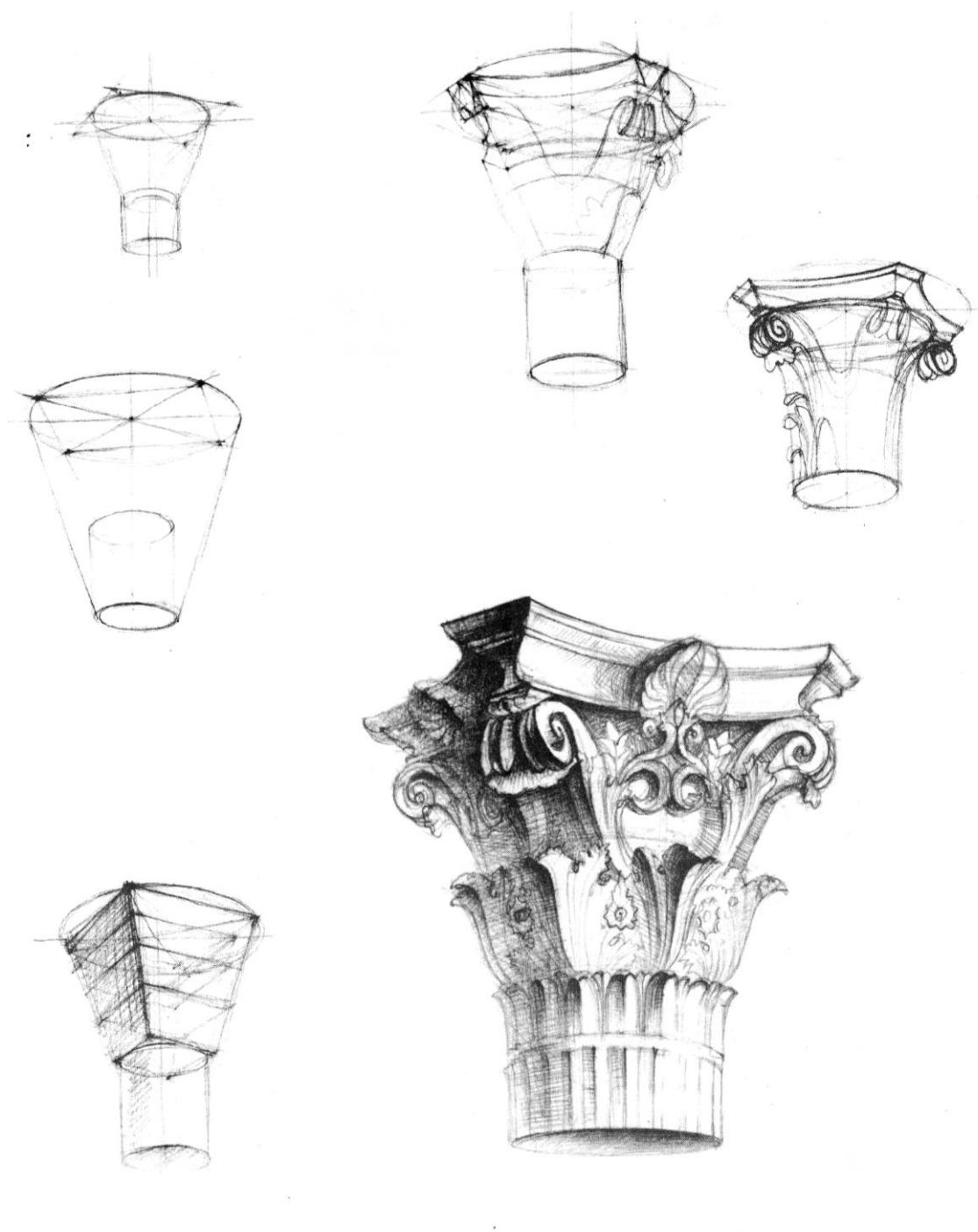
Gips rozetka modelini tasvirlashsh uslubi.

Simmetrik bo`lмаган гипс розетка тасвирини ишлеш услуби.

Ion orderi kapitelining konstruktiv tuzilishi.

Korinf orderi kapitelini tasvirlash uslubi.

Ibodatxonaning yuqori qismi ko`rinishi va uni bezaklari.

Efesdagagi ibodatxona ustunlaridagi Ion ordeni kapiteli.

Dotsent B. Jabbarov ibodatxona kapitelini o`rganish jarayonida.

Ibodatxona bezagi bo`lgan marmar toshlarning hozirgi ko`rinishi.

Efesning ko`rki bo`lgan kapitellardan namunalar.

Efesning ko`rki bo`lgan kapitellardan namunalar.

Efesni yuqoridan umumiyo ko`rinishi.

Efesga asosiy kirish yo`li.

Ibodatxonaning ichki qismi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch.- T.; "Ma'naviyat", 2008
2. I.A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. -T.; "O`zbekiston", 1998 .
3. I.A.Karimov. Ma'naviy yuksalish yo`lida. -T.; "O`zbekiston", 1998
4. N. U. Abdullayev. San`at tarixi. Ikki jildlik 2/1 -tom. - T.; 2001
5. B. B. Boymetov. Qalamtasvir. T.; 1977
6. B. B. Boymetov. Portret qalamtasviri. -T.; 2001.
7. B. B. Boymetov. Qalamtasvir. T.; 2006.
8. N. U. Abdullayev. O`zbekiston san`at tarixi. -T.; 2007
9. R. Xasanov. Tasviriy san`at asoskari. - T.; 2009
- 10.S. Abdirasilov, B. Boymetov. CHizmatasvir. - T.; 2004
- 11.S. Abdirasilov, B. Boymetov, N. Tolipov. Tasviriy san`at. -T.; 2006
- 12.B. B. Boymetov. Qalamtasvir. -T.; 2013
- 13.B. B. Boymetov, N. S. Tolipov. Plastik anatomiya. -T.; 2013
- 14.A.Sulaymonov, B. Jabbarov. Tasviriy san`atda oqim va yo`nalishlar. - T.; 2008
- 15.O.Samadov, S.Abdullaev. Odam boshini tasvirlash. B.; 1992
- 16.B.Jabbarov. Qalamtasvir. - N.; 2014
- 17.B. Jabbarov. Akademik qalamtasvir asoslari. -N.; 2016
18. N. Ten. Gips modellar rasmini chizish. -T.; 1984

Xorijiy adabiyotlar:

1. N. Radilov. Risovanie s naturi. - L.; 1978
2. N. Rostovtsev. Istorya metodov obucheniya risovaniyu. -M.; 1984
3. N. Rostovtsev. Akademicheskiy risunok. -M.; 1984
4. Nikolay Li. Osnovi uchebnogo akademicheskogo risunka. M.; 2012

Internet ma`lumotlari.

- uzvepovt. com
- http -/ www/anons/ uz/uz/ index. php.
- Gugl

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1-bob. Memorlik bo`laklarining tarkibiy qismi bo`lgan gipsdan yasalgan geometrik modellar va ularni ishlash uslublari.....	12
1.1. Gipsdan yasalgan oddiy geometrik modellar me`morlik bo`laklari tasvirini ishlash asosi.....	
1.2. Me`morlik bo`laklarinig konstruktiv tuzilishi.....	
1.3. Gipsdan yasalgan modellarni chizishda ketma-ketlik uslubi.....	
2-bob. Memorlik bo`laklari va ularni ishlashning o`ziga xos uslublari.....	
2.1. Gips rozetka – me`morlik bo`lagining bir qismi.....	
2.2. Doriy orderi kapiteli tasvirini ishlashning o`ziga xos tomonlari.....	
2.3 Ion va Korinf orderlari tasvirini ishlash.....	
Xulosa.....	
Internet ma`lumotlari.....	
Ilova.....	
Foydalanilgan adabiyotlar.....	